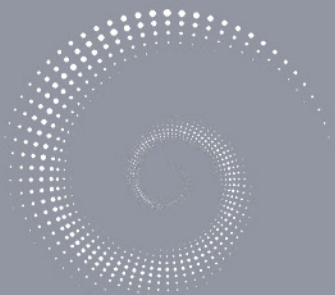

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 108

ΘΑΝΑΣΗΣ ΞΗΡΟΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Νοέμβριος 2023

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 108

1. Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΞΗΡΟΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βενιζέλος Ε., *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021· Δρόσος Γ., *Το δικαίωμα της ψήφου των εκτός Επικρατείας Ελλήνων εκλογέων*, 1990· Κασιμάτης Γ., *Οι βάσεις του πολιτεύματος και οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος με βάση την ερμηνεία του άρθρου 1 του Συντάγματος*, 2022· Παπαδημητρίου Γ., *Το δικαίωμα της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών*, 1980.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Ιστορική διαμόρφωση και εξέλιξη των συνταγματικών ορισμών	4
1. Το Σύνταγμα του 1975	4
2. Οι αναθεωρήσεις του ισχύοντος Συντάγματος	7
Α. Η ατελέσφορη πρωτοβουλία (1996)	7
Β. Η δεύτερη αναθεώρηση του Συντάγματος (2001)	7
Γ. Η τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος (2008)	10
Δ. Η τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος (2019)	11
3. Άλλα Συντάγματα	12
II. Υπερεθνικό δίκαιο	12
1. Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	13
2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και άλλα διεθνή κείμενα	13
III. Εθνικό δίκαιο	13
1. Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού	13
Α. Πριν από τη συνταγματική κατοχύρωση	14
Β. Ο πρώτος εκτελεστικός νόμος	16
Γ. Ο ισχύων εκτελεστικός νόμος	17
2. Ο Κανονισμός της Βουλής	18
3. Άλλα νομοθετήματα	21

A. Οργανικές μονάδες και δράσεις.....	21
α. Η Γενική Διεύθυνση Απόδημου Ελληνισμού.....	21
β. Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό.....	23
γ. Η Διεύθυνση Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης.....	24
B. Ειδικές ρυθμίσεις.....	24
IV. Ο δικαστικός έλεγχος και η νομολογία.....	25
V. Εννοιολογικές οριοθετήσεις.....	26
VI. Η ερμηνεία της συνταγματικής διάταξης.....	28
1. Η κρατική μέριμνα (παρ. 1).....	29
2. Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού (παρ. 2).....	31
VII. Σκέψεις και προτάσεις συνταγματικής ή νομοθετικής πολιτικής.....	34

I. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΙΣΜΩΝ

¹ Σε όλα τα Συντάγματα της Ελλάδας, με πρώτο εκείνο της βασιλευόμενης δημοκρατίας το 1864, το Έθνος αναγορεύεται σταθερά σε *πηγή όλων των εξουσιών*. Μία φορά ορίζεται μάλιστα και ότι οι εξουσίες υπάρχουν υπέρ αυτού¹. Εξάλλου, η χώρα μας τροφοδοτούσε προνομιακά τις εκούσιες και αναγκαστικές μεταναστευτικές ροές, ιδίως τον περασμένο αιώνα, προς την Αμερικανική Ήπειρο, τη Δυτική και αντιστοίχως την Ανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, χρειάστηκε να φθάσουμε στη μεταπολίτευση προκειμένου να περιληφθεί ειδικός ορισμός για τον *απόδημο ελληνισμό*.

1. Το Σύνταγμα του 1975

² Η υλική και ηθική συνεισφορά των εκτός της χώρας Ελλήνων στον αντιδικτατορικό αγώνα αποδείχθηκε καθοριστικής σημασίας, το ίδιο και η συμβολή τους στην οικονομική αναδιοργάνωση της χώρας επί τρεις τουλάχιστον δεκαετίες. Η επιλογή του συνταγματικού νομοθέτη να ενσωματώσει διακριτή διάταξη στο κείμενο του Καταστατικού Χάρτη της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας περικλείει αναμφισβήτητο *πολιτικό συμβολισμό*. Συνιστά επιπλέον την *έμπρακτη αναγνώριση* της ουσιαστικής συμβολής τους, τόσο στην εθνική οικονομία όσο για την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας τον Ιούλιο του 1974.

¹ Στο άρθρο 1 του Συντάγματος του 1925 και στο άρθρο 2 του Συντάγματος του 1927.

Το ενδιαφέρον για τους Έλληνες του εξωτερικού εντάσσεται ρυθμιστικά στο άρθρο 23 του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος². Σε αυτό οι συντάκτες του κατοχυρώνουν σειρά υποχρεώσεων, δίχως πάντως να αποκαλούνται έτσι, του κράτους έναντι συγκεκριμένων κατηγοριών πολιτών. Αναφέρονται συγκεκριμένα η προστασία της οικογένειας και του γάμου (παρ. 1), η μέριμνα για τους πολύτεκνους, για τους ανάπηρους, για τις χήρες και τα ορφανά του πολέμου (παρ. 2), για την υγεία των πολιτών, για την προστασία της νεότητας, με τη λήψη ειδικών μέτρων, και την ηθική, πνευματική εθνική διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων (παρ. 3). Πρόκειται στο σύνολό τους για *κοινωνικά δικαιώματα*. Στο ίδιο άρθρο περιλαμβάνεται επίσης διάταξη, αρθρωμένη σε δύο προτάσεις, που προβλέπει ότι το κράτος *παρακολουθεί τη ζωή του* απόδημου ελληνισμού και μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των εκτός της Επικρατείας εργαζομένων Ελλήνων (παρ. 4).

Στους επιμέρους σχηματισμούς της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, η διάταξη για τους απόδημους Έλληνες συγκέντρωσε το ενδιαφέρον μόλις πέντε (5) τροπολογιών, οι τέσσερις (4) από αυτές υποβλήθηκαν κατά την επεξεργασία της στη Β΄ Υποεπιτροπή της Επιτροπής Αναθεώρησης. Με την πρώτη³, η κρατική παρακολούθηση και μέριμνα χαρακτηρίστηκε ρητά *υποχρέωση*⁴. Προτάθηκε επίσης η απαλοιφή του επιθέτου «εργαζομένων», προκειμένου στο ρυθμιστικό πεδίο της διάταξης να υπαχθεί το σύνολο των Ελλήνων του εξωτερικού⁵. Εξάλλου σε κοινή τροπολογία⁶, η οποία κατέλαβε το σύνολο των επιλογών του άρθρου 23, ζητήθηκε η αναδιατύπωση της διάταξης και η αναρίθμηση της σε παρ. 5. Τέλος, άλλη κοινή τροπολογία⁷ «εξοικονόμησε» το

² Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Ε΄ Αναθεωρητική, Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' άρθρον επισήμων σχεδίων-τροπολογιών ψηφισθέντος τελικού κειμένου, 1976, σελ. 141. Στο τελικό κείμενο του Συντάγματος θα αποτελέσει τελικά το άρθρο 21, στο οποίο παρέμειναν οι λοιπές ρυθμίσεις. Δηλαδή όλες όσες κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα.

³ Από τον Α. Πνευματικό. Βλ. Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, Διάταξις, ό.π., σημ. 2, σελ. 141.

⁴ Η αναδιατυπωμένη παράγραφος προτάθηκε στην ίδια τροπολογία να μεταφερθεί στο άρθρο 16. Δηλαδή στη διάταξη του Συντάγματος που ρυθμίζει εν γένει τα ζητήματα της παιδείας.

⁵ Από τον Γ. Ιορδανίδη. Βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Διάταξις, ό.π., σημ. 2, σελ. 142.

⁶ Του Θ. Μαναβή και της Β. Τσουδερού, βουλευτών της Ένωσης Κέντρου-Νέες Δυνάμεις, ό.π. Με το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο και για το σύνολο των επιμέρους προτάσεων, η τροπολογία θα επανέλθει, ενόψει της συζήτησης στην Ολομέλεια της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, τούτη τη φορά υπογεγραμμένη από είκοσι (20) βουλευτές του κόμματος, ό.π., σελ. 146.

⁷ Υποβλήθηκε από τους βουλευτές Ηλ. Ηλιού, Χ. Δρακόπουλο και Λ. Κύρκο, περιλαμβάνονταν δε στο Αντισχέδιο της Ενιαίας Δημοκρατική Αριστεράς και του Κομμουνιστικού Κόμματος (Εσωτερικού). Βλ. ό.π., σελ. 143.

περιεχόμενό της⁸, το αναδιατύπωσε σημειακά⁹, το συμπλήρωσε με μια ακόμη υποχρέωση¹⁰ και ενοποίησε σε μία τις δύο προτάσεις που το συνέθεταν.

- 5 Κατά την επεξεργασία της διάταξης στη Β΄ Υποεπιτροπή της Επιτροπής Αναθεώρησης¹¹ το περιεχόμενό της θα υποστεί μία *σημειακή μεταβολή*, η παρακολούθηση θα διαγραφεί, δίχως όμως να συμβεί το ίδιο και για το αντικείμενό της, τη ζωή του απόδημων ελληνισμού· παραμένει και απλώς συμπληρώνει την κρατική μέριμνα¹². Αντιθέτως, η πρόταση για την αντικατάσταση της μέριμνας από τη φροντίδα δεν θα γίνει δεκτή¹³. Το κείμενο της συνταγματικής ρύθμισης, όπως διαμορφώθηκε, δεν μεταβλήθηκε κατά την επεξεργασία στην Ολομέλεια της Επιτροπής. Ο Πρόεδρος του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος σε τροπολογία του, ενόψει της συζήτησης στην Ολομέλεια της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην πρώτη πρόταση της διάταξης, ζητώντας να απαλειφθεί η κρατική μέριμνα για τη ζωή των αποδήμων και η όμοια για τους εργαζόμενους εκτός της χώρας να καταστεί *υποχρέωση*¹⁴. Στο ψηφισθέν κείμενο του Συντάγματος η παρ. 5 του άρθρου 23 διατήρησε αλώβητο το περιεχόμενό της, όπως είχε εγκριθεί από τη Β΄ Υποεπιτροπή, «αυτονομήθηκε» όμως συστηματικά και αποτέλεσε το άρθρο 108 Σ.¹⁵

⁸ Απαλείφοντας την πρόβλεψη της διατήρησης των δεσμών του απόδημου ελληνισμού με τη μητέρα πατρίδα, ό.π.

⁹ Αντικαθιστώντας τη μέριμνα με το ενδιαφέρον, ό.π.

¹⁰ Αναθέτοντας στο κράτος να εξασφαλίσει τη συμμετοχή των αποδήμων στην πολιτική ζωή της χώρας.

¹¹ Βλ. Βουλή των Ελλήνων-Ε΄ Αναθεωρητική (Περίοδος Α΄ – Προεδρευόμενης Δημοκρατίας – Σύνοδος Α΄), Πρακτικά των συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, 1975· Επίσημα Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β΄ Υποεπιτροπής της Ειδικής Κοινοβουλευτικής επί του Συντάγματος Επιτροπής, Συνεδριάσεις 2^α, 23.01.1975, σελ. 348 επ.

¹² Όπως προτάθηκε από τον Αρ. Καλαντζάκο. Βλ. ό.π., σελ. 354.

¹³ Η μέριμνα, όπως επισημαίνει ο Αρ. Κατσαούνης, βουλευτής της συμπολίτευσης, κάνοντας εν μέρει δεκτή την πρόταση του Αρ. Καλαντζάκου, δημιουργεί «σχέσιμ ερεύνης και πληρώσεως της ανάγκης. Επειδή δε σήμερον ζούμε υπό συγκεκριμένον οικονομικόν STATUS, νομίζω, ότι η έννοια της μερίμνης είναι αυτή, η οποία δίνει εις το Κράτος την δυνατότητα της διαπιστώσεως και της θεραπείας». Βλ. ό.π., σελ. 356.

¹⁴ Βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Διάταξις κατ' άρθρον, ό.π., σημ. 2, σελ. 145.

¹⁵ Για τη συζήτηση στην Ολομέλεια, βλ. Βουλή των Ελλήνων – Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή (Περίοδος Α΄ – Προεδρευόμενης Δημοκρατίας – Σύνοδος Α΄), Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, Συνεδριάσεις 08΄, 26.04.1975, σελ. 478 επ.

2. Οι αναθεωρήσεις του ισχύοντος Συντάγματος

Προτάσεις για την τροποποίηση του άρθρου 108 Σ. υποβλήθηκαν τέσσερις φορές, 6
μόνον όμως η μία, το 2001, θα ολοκληρωθεί. Η πρωτοβουλία του 1995 διακόπηκε
στην εξέλιξή της, αφού η προτείνουσα Βουλή διαλύθηκε πριν επιληφθεί η Ολομέλειά
της. Εξάλλου, στην τρίτη αναθεώρηση δεν θα καταστεί δυνατή η συγκέντρωση της
απαιτούμενης πλειοψηφίας προκειμένου η πρόταση να φθάσει για να συζητηθεί στην
Αναθεωρητική Βουλή. Τέλος, την ίδια τύχη είχαν τροπολογία της συμπολίτευσης και
πρόταση της κόμματος της ελάσσονος αντιπολίτευσης στην τέταρτη αναθεώρηση του
Συντάγματος.

A. Η ατελέσφορη πρωτοβουλία (1996)

Το 1995 το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα θα ζητήσει, γενικά, την τροποποίησή 7
του, προκειμένου να κατοχυρωθεί η «Συνέλευση του Ελληνισμού», άλλως το
«Κοινοβούλιο του Ελληνισμού», που «θα συγκεντρώνει στους κόλπους του όλες τις
δυνάμεις και όλες τις εκφράσεις του απανταχού Ελληνισμού». ¹⁶ Εξάλλου, η Πολιτική
Άνοιξη θα περιλάβει στο εικοστό και τελευταίο σημείο της πρότασής της τη σύσταση
«Συμβουλίου Οικουμενικού Ελληνισμού υψηλού κύρους για την ενίσχυση της εικό-
νας της χώρας μας στο εξωτερικό και την επιτυχή αντιμετώπιση των εθνικών μας
θεμάτων»¹⁷. Επειδή δεν είχε εξασφαλίσει τον συνταγματικά καθορισμένο αριθμό
υπογραφών, η πρόταση υποβλήθηκε απαραδέκτως και δεν συζητήθηκε. Έτσι, στην
επιτροπή αναθεώρησης της προτείνουσας Βουλής συζητήθηκε μόνον η πρόταση
του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος και στην έκθεσή της προτάθηκε, κατά
πλειοψηφία, η αναθεώρηση του άρθρου 108 Σ.¹⁸ Η προκήρυξη των γενικών βου-
λευτικών εκλογών της 22^{ας} Σεπτεμβρίου 1996 θα διακόψει βίαια την αναθεωρητική
πρωτοβουλία.

B. Η δεύτερη αναθεώρηση του Συντάγματος (2001)

Η αναθεωρητική διαδικασία θα εκκινήσει εκ νέου ένα περίπου έτος αργότερα, τον 8
Ιούνιο του 1997. Το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα διατηρεί άνετη κοινοβουλευτική

¹⁶ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος. Εισαγωγή-Προτάσεις-Ευρητήρια*, 1995, σελ. 37.

¹⁷ Ibidem, σελ. 108.

¹⁸ Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος (1993-2001)*, 2001, σελ. 59.

πλειοψηφία και επαναφέρει την πρότασή του για τη Συνέλευση του Ελληνισμού¹⁹. Εξάλλου, με τροπολογία τους πενήντα επτά (57) βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας²⁰ θα ζητήσουν την αναδιατύπωση της διάταξης σε τρία σημεία της. Συγκεκριμένα, πρότειναν την αντικατάσταση στην πρώτη πρόταση του απόδημου από τον οικουμενικό²¹ και στη δεύτερη πρόταση της προαγωγής από την πρόοδο, καθώς επίσης τη διαγραφή της αναφοράς στους εργαζόμενους έξω από την Επικράτεια Έλληνες, ώστε να περιληφθεί στη ρυθμιζόμενη ύλη το σύνολο όσων βρίσκονται εκτός της χώρας²². Η κατά βάση συγκλίνουσα, τουλάχιστον στη διαγραφόμενη κατεύθυνση, επιλογή των δύο προτάσεων επέτρεψε την αποδοχή τους από την επιτροπή. Στην έκθεσή της προτείνεται, με ευρύτατη πλειοψηφία, η αναθεώρηση του άρθρου 108 Σ. προκειμένου να κατοχυρωθεί συνταγματικά η Συνέλευση του Ελληνισμού και το Συμβούλιο Αποδήμου Ελληνισμού

¹⁹ Ibidem, σελ. 83. Στην ομιλία στην Επιτροπή Αναθεώρησης της προτείνουσας Βουλής ο Ε. Βενιζέλος, Υπουργός Πολιτισμού και γενικός εισηγητής της πλειοψηφίας, για να αιτιολογήσει την πρωτοβουλία ανέφερε: «...ο θεσμός του Συμβουλίου του Απόδημου Ελληνισμού, ο οποίος έχει λειτουργήσει διακομματικά και συναινετικά, έχει αποδείξει την τεράστια πολιτική και επικοινωνιακή σημασία του και πρέπει όλο το Κοινοβούλιο, ομοφώνως, να κάνει μια συμβολική χειρονομία, να εντάξει το θεσμό αυτό, τη σχετική πρόβλεψη, ρητά στο άρθρο 108 του Συντάγματος, ιδίως ενόψει του 2004, που ο ρόλος των αποδήμων είναι καθοριστικός και αυτό το μήνυμα των στενών δεσμών ανάμεσα στο Κοινοβούλιο της μητέρας πατρίδας και του Απόδημου Ελληνισμού πρέπει να το στείλουμε και κατά τη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος», βλ. Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής επί των προτάσεων αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος, 1998, Συνεδρίαση της 10.02.1998, σελ. 324 και για τη συζήτηση, σελ. 321 επ. και Συνεδρίαση της 24.02.1998, σελ. 345 επ.).

²⁰ Την οποία υπέβαλαν στην επιτροπή αναθεώρησης την 11^η Δεκεμβρίου 1997, ό.π., σελ. 122 επ.

²¹ Αιτιολογώντας την πρωτοβουλία τους οι υπογράφωντες ανέφεραν, μεταξύ άλλων, ότι στον απόδημο ελληνισμό δεν εντάσσονται οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, ανεξαρτήτως του τόπου όπου βρίσκονται, της Ίμβρου της Τενέδου, της Αιγύπτου και της Βορείου Ηπείρου ούτε και εκείνοι των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και άλλων ξένων χωρών της τρίτης και περαιτέρω γενεάς. Και τούτο, επειδή πρόκειται για Έλληνες «που δεν είναι μεν απόδημοι, διότι δεν γεννήθηκαν και έφυγαν μετά από τον Ελλαδικό χώρο, για λόγους κατά βάση εργασίας, αλλά είναι Έλληνες της διασποράς ή, το ορθότερο, ανήκουν στον ευρύτερο σε όλον τον πλανήτη Οικουμενικό Ελληνισμό, που διατηρούν στενούς δεσμούς με την Ελλάδα. Εξάλλου, η διάταξη αυτή έχει τις ρίζες της στις περιόδους που ήταν έντονο το μεταναστευτικό και αποδημητικό εκτός Ελλάδας ρεύμα, κάτι που δεν συμβαίνει σήμερα, ενώ αντίθετα το κράτος τώρα, που αντιμετωπίζει τεράστια εθνικά προβλήματα, έχει απόλυτη ανάγκη όλου του οικουμενικού ελληνισμού, που υπερβαίνει τα 7.000.000», ό.π.

²² Αιτιολογώντας την πρότασή τους στο συγκεκριμένο σημείο της, προβάλλεται ότι «...είναι λάθος να αναφέρεται ότι το κράτος μεριμνά για την παιδεία όλων των Ελλήνων "που εργάζονται έξω από την Επικράτεια", ενώ το ορθό είναι να ενδιαφέρεται για την παιδεία όλου του ελληνισμού (εργαζόμενου ή μη) που βρίσκεται εκτός του Ελλαδικού χώρου», ό.π.

που «θα συγκεντρώσει στους κόλπους της όλες τις δυνάμεις και όλες τις εκφράσεις του απανταχού Ελληνισμού»²³.

Η σύμπτωση των δύο μεγάλων κομμάτων προδιέγραψε με ασφάλεια την απόφαση της Ολομέλειας στην προτείνουσα Βουλή· στις δύο ψηφοφορίες δεν θα εξασφαλιστεί απλώς η ειδική πλειοψηφία των τριών πέμπτων (3/5) αλλά μοναδική, σχεδόν ομόφωνη, αποδοχή²⁴. Η οικεία επιτροπή της Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής, υιοθετώντας την πρόταση του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος, διαμόρφωσε με ευρεία πλειοψηφία το άρθρο 108 Σ· η ισχύουσα συνταγματική διάταξη παρέμεινε αδιαφοροποίητη στο περιεχόμενό της, αλλά μετατράπηκε σε παρ. 1 και προστέθηκε «εξοικονομημένη» νέα παρ. 2²⁵. Από τους δύο σχηματισμούς που είχε προταθεί η «συνταγματοποίησή τους» παρέμεινε μόνον το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού. Η πρόταση εγκρίθηκε, χωρίς καμία μεταβολή στο περιεχόμενό της, από την Ολομέλεια²⁶, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας εξέφρασε τον προβληματισμό²⁷ και, εντέλει, την αντίθεσή του στην πρωτο-

9

²³ Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, ό.π., σμ. 18, σελ. 170.

²⁴ Στην πρώτη ψηφοφορία την αναθεώρηση του άρθρου 108 Σ. υπερψήφισαν διακόσιοι εβδομήντα οκτώ (278) βουλευτές, την καταψήφισαν πέντε (5) και ένας (1) δήλωσε «παρών», ό.π., σελ. 174, και στη δεύτερη υπερψήφισαν διακόσιοι εβδομήντα τέσσερις (274) βουλευτές και καταψήφισαν πέντε (5), ό.π., σελ. 176. Για τη συζήτηση βλ. Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής επί των προτάσεων αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος, 1998, Συνεδρίαση της 20.05.1998, σελ. 864 επ.

²⁵ Ibidem, σελ. 212-213.

²⁶ Με διακόσιες εβδομήντα τέσσερις (274) ψήφους, έναντι τεσσάρων (4) κατά και δύο (2) βουλευτές να δηλώνουν «παρών», ό.π., σελ. 291. Για τη συζήτηση στην Ολομέλεια, βλ. Ζ΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Ι΄ (Προεδρευόμενης Δημοκρατίας) – Σύνοδος Α΄. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής επί των αναθεωρητέων διατάξεων του Συντάγματος, 2002, Συνεδρίαση ΡΜΔ΄, 21.03.2001 (πρωί), σελ. 729 επ. και Συνεδρίαση ΡΜΕ΄, 21.03.2001 (απόγευμα), σελ. 759 επ.

²⁷ Ο ειδικός αγορητής του Αχ. Κανταρτζής, μιλώντας στην Επιτροπή Αναθεώρησης της προτεινόμενης Βουλής, ανέφερε: «Δεν μας βρίσκει αντίθετος... έχουμε διαφορετική αντίληψη όσον αφορά τον τρόπο συγκρότησης... Πιστεύουμε ότι ένα Σ.Α.Ε. θα έπρεπε πριν απ' όλα και πάνω απ' όλα να ασχοληθεί με τα προβλήματα των μεταναστών, με τα προβλήματα πραγματικά του Απόδημου Ελληνισμού και όχι να προωθούνται άλλες σκοπιμότητες μέσα από διάφορα λόμπι για την εξυπηρέτηση άλλων συμφερόντων. Θεωρούμε, όμως, ότι δεν υπάρχει θέμα, από καμία ανάγκη δεν υπαγορεύεται η επιταγή να υπάρχει συνταγματική κατοχύρωση του Συμβουλίου. Δεν είμαστε αντίθετοι, το επαναλαμβάνω, αλλά δεν θεωρούμε ότι θα πρέπει να υπάρχει και συνταγματική δέσμευση γύρω από το ζήτημα αυτό», βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής, Συνεδρίαση της 10.02.1998, σελ. 334. Τα ίδια θα

Βουλία²⁸. Με τη νέα διάταξη ανατίθεται στον κοινό νομοθέτη να ορίσει τα ζητήματα της οργάνωσης, της λειτουργίας και των αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού «που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού Ελληνισμού».

Γ. Η τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος (2008)

- 10 Και οι δύο παράγραφοι του άρθρου 108 Σ. συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον και στην τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος. Σε συνέχεια ομόφωνης απόφασης της μόνιμης ειδικής επιτροπής απόδημου ελληνισμού, πενήντα έξι (56) βουλευτές της συμπολίτευσης κατέθεσαν παραδεκτώς *συμπληρωματική πρόταση* στην Ολομέλεια της Βουλής τον Δεκέμβριο του 2007²⁹. Ο πρώτος υπογράφων, ο βουλευτής Αντ. Φούσας, κατά τη συζήτησή της στην επιτροπή αναθεώρησης επανέλαβε όσα είχαν υποστηριχθεί, με όμοια και από τον ίδιο κομματικό χώρο πρόταση κατά την προηγούμενη αναθεώρηση³⁰. Δηλαδή ότι ο απόδημος ελληνισμός δεν περιλαμβάνει τους Έλληνες που ζουν στο εξωτερικό ως γηγενείς, αυτόχθονες, και εκείνους της δεύτερης ή της τρίτης γενιάς που δεν μετανάστευσαν, αλλά γεννήθηκαν και μεγάλωσαν εκεί³¹.
- 11 Γι' αυτό, ζητήθηκε η αντικατάσταση στην παρ. 1 του απόδημου ελληνισμού από τον «ελληνισμό της διασποράς» ή τον «ελληνισμό εκτός ελλαδικού χώρου» και η μετονομα-

επαναλάβει στην Ολομέλεια της προτείνουσας Βουλής, ό.π., Συνεδρίαση της 20.05.1998, σελ. 869.

²⁸ Ο Α. Σκυλλάκος, κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του κόμματος, στην Ολομέλεια της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής βάλλει ευθέως κατά της πρωτοβουλίας: «*Το Εθνικό Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού έχει πολύ μικρό κύρος στους μετανάστες... Διότι πρόκειται για ένα συμβούλιο που έχει προσανατολισμό κυρίως να περνά την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας σαν λόμπι, στο βαθμό που το κάνει, και να ασχολείται με επιχειρηματικές δραστηριότητες, εμμέσως. Ουσιαστικά αυτός είναι ο ρόλος του και δεν ασχολείται με τα προβλήματα των μεταναστών. Επίσης δεν υπάρχει αντιπροσωπευτικότητα. Οι κοινότητες στην Αυστραλία δεν εκπροσωπούνται ή δεν εκπροσωπούνται σε τέτοιο βαθμό, ενώ εκπροσωπείται σε μεγάλο βαθμό η Εκκλησία... Είναι ανάγκη αυτό το συμβούλιο να το κάνουμε συνταγματικό θεσμό; Αφήστε το στον κοινό νομοθέτη, όσοι υποστηρίζετε ότι έχει να παίξει κάποιο ρόλο». Βλ. Ζ' Αναθεωρητική Πρακτικά των συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδρίαση ΡΜΔ', 21.03.2001 (πρωί), σελ. 739.*

²⁹ Και ανακοινώθηκε από τον προεδρεύοντα στη συνεδρίαση. Βλ. Πρακτικά Βουλής, ΙΑ' Περίοδος – Σύνοδος Γ', Συνεδρίαση ΜΖ', 18.12.2006, σελ. 2716.

³⁰ Βλ. αμέσως παραπάνω.

³¹ Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, ΙΑ' Περίοδος (Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας) – Σύνοδος Γ', Συνεδρίαση ΙΗ', 31.01.2007 (πρωί), σελ. 454.

σία στην παρ. 2 του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού σε Συμβούλιο Ελληνισμού της Διασποράς. Η πρωτοβουλία βρήκε αντίθετους τους βουλευτές της αντιπολίτευσης και η επιτροπή στην έκθεσή της εισηγήθηκε, κατά πλειοψηφία, την αναθεώρησή τους³². Ακόμη και αν το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα δεν αποχωρούσε από τη συνέχεια της αναθεωρητικής διαδικασίας, αντιδρώντας σε όσα έλαβαν χώρα στις ψηφοφορίες ενώπιον της επιτροπής, η συγκέντρωση της ειδικής πλειοψηφίας των τριών πέμπτων (3/5) του όλου αριθμού των βουλευτών δεν θα ήταν πάντως δυνατή ή στην Ολομέλεια της προτείνουσας Βουλής³³ ή στην Ολομέλεια της Η΄ Αναθεωρητικής Βουλής³⁴. Έτσι, η πρόταση απορρίφθηκε.

Δ. Η τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος (2019)

Το άρθρο 108 Σ. απασχόλησε και την τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος. Την παραμονή της ολοκλήρωσης των εργασιών της οικείας επιτροπής στην προτείνουσα Βουλή εξήντα τρεις (63) βουλευτές του Συνασπισμού της Ριζοσπαστικής Αριστεράς, δηλαδή της τότε συμπολίτευσης, ζήτησαν, καταθέτοντας σχετική τροπολογία, να απαλειφθεί η συγκεκριμένη αναφορά στο Συμβούλιο Αποδήμου Ελληνισμού, να παραμείνει η γενικόλογη κατοχύρωσή του και να αφεθεί ο κοινός νομοθέτης να επιλέξει ελεύθερα την ονομασία του.³⁵ Στις αλλαγές που προτάθηκαν από Το Ποτάμι περιλήφθηκε, μεταξύ

12

³² Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος ΙΑ΄ – Σύνοδος Γ΄, Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, 2007, σελ. 307-308.

³³ Στην πρώτη ψηφοφορία, την 22.02.2007, την πρόταση υπερψήφισαν εκατόν εξήντα (160) βουλευτές, εννέα (9) την καταψήφισαν και δύο (2) δήλωσαν «παρών». Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος-Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΠΔ΄, 22.02.2007, σελ. 4958 επ. Το αποτέλεσμα δεν θα αλλάξει και στη δεύτερη ψηφοφορία περίπου ένα μήνα αργότερα. Βλ. Συνεδρίαση ΡΣΤ΄, 27.03.2007, σελ. 7172 επ.

³⁴ Για τη συζήτηση στην Ολομέλεια, βλ. Η΄ Αναθεωρητική Βουλή, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδρίαση ΡΛΓ΄, 07.05.2008 (πρωί), σελ. 110 και σελ. 114· Συνεδρίαση ΡΛΕ΄, 08.05.2008, σελ. 149· και Συνεδρίαση ΡΜΑ΄, 15.05.2008, σελ. 237 και 246. Στην ψηφοφορία που ακολούθησε την αντικατάσταση και τη μετονομασία ψήφισαν εκατό εξήντα δύο (162) βουλευτές, ενώ την καταψήφισαν τριάντα πέντε (35). Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Η΄ Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος ΙΒ΄ (Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας) – Σύνοδος Α΄, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής επί των αναθεωρητέων διατάξεων, Ψηφοφορία Τόμος Β΄, 2008, Συνεδρίαση ΡΜΘ, 27.05.2008, σελ. 426 επ.

³⁵ Προς τούτο προτάθηκε η αφαίρεση του οριστικού άρθρου «του» πριν από την αναφορά στο Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού και η διατύπωση του τελευταίου με πεζά και όχι κεφαλαία γράμματα. Στην αιτιολογική έκθεση της τροπολογίας αναφέρεται ότι: «Ως γνωστόν ο εν λόγω θεσμός συμβουλίου αποδήμου ελληνισμού λειτουργήσε από το 1995, συνταγματοποιήθηκε με την Αναθεώ-

άλλων, η «άμεση ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος ψήφου στους Έλληνες του εξωτερικού είτε με συνταγματική διάταξη (άρθρα 54 και 108 Σ.) είτε με σχετικό νόμο»³⁶. Η χρονική στιγμή κατάθεσης της τροπολογίας και, αντιστοίχως, η περιορισμένη κοινοβουλευτική δύναμη του κόμματος της ελάσσονος αντιπολίτευσης –η πρότασή του υπογράφεται από αριθμό βουλευτών που υπολείπονταν του καθορισμένου ελάχιστου και γι' αυτό υποβλήθηκε απαραδέκτως– δεν θα επιτρέψουν τη συζήτησή τους στην επιτροπή αναθεώρησης.

3. Άλλα Συντάγματα

- 13 Κράτη της λεγόμενης Δυτικής Ευρώπης είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο την περίοδο των ανακαλύψεων και δημιουργήσαν αποικίες ανά τον κόσμο. Ωστόσο, στην πορεία των χρόνων τα δημιουργήματά τους θα εξασφαλίσουν, ένοπλα ή ειρηνικά, την ανεξαρτησία τους. Οι αποικιοκρατικές δυνάμεις μπορεί να διατήρησαν τους, ιδίως πολιτικούς και οικονομικούς, στενούς δεσμούς τους, δεν διαθέτουν διόλου ή σε ικανό αριθμό πολίτες τους εκτός των εδαφικών ορίων της Επικράτειάς τους προκειμένου να υποχρεωθούν ή, έστω, να προκρίνουν την κατοχύρωση συνταγματικής υποχρέωσης για να επιδεικνύουν σχετική μέριμνα. Εύλογα λοιπόν δεν απαντώνται στα Συντάγματά τους ορισμοί όμοιοι ή ανάλογοι του άρθρου 108.

II. ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

- 14 Κανόνες που διέπουν γενικότερα τη ρυθμιζόμενη ύλη στο άρθρο 108 Σ. περιλαμβάνονται και σε κείμενα διεθνών συμβάσεων. Από τη στιγμή που κυρωθούν, σύμφωνα με τη συνταγματικά καθορισμένη διαδικασία, απολαμβάνουν υπερνομοθετική ισχύ.

ρηση του 2001 αλλά μετά το 2010 και λόγω της οικονομικής κρίσης και λόγω καταγγελιών για την πλημμελή λειτουργία του, κατέστη ανενεργός. Οι συγκεκριμένες, τεχνικού τύπου προτεινόμενες, αλλαγές θα μπορούσαν να διευκολύνουν την επανενεργοποίηση του άρθρου 108 και του συμβουλίου αποδήμου ελληνισμού και η επαναλειτουργία του έχει απασχολήσει επανειλημμένα την Επιτροπή του, Μόνιμη Ειδική Επιτροπή του Απόδημου Ελληνισμού. Στόχος των προτεινόμενων αλλαγών είναι να δοθεί η δυνατότητα στον εκτελεστικό νόμο νομοθέτη-Κυβέρνηση, μετά την αναγκαία διαβούλευση με τους φορείς της ομογένειας, να επαναλειτουργήσει ο θεσμός, με το ίδιο (ΣΑΕ) ή διαφορετικό όνομα. Προφανώς, όταν θα κατατεθεί το σχετικό σχέδιο νόμου η αλλαγή δεν θα αφορά μόνο το όνομα αλλά και την αντιμετώπιση των όποιων παθογενειών κατεγράφησαν στη λειτουργία του από το 1995 έως το 2010». Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, Η τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος, 2020, σελ. 234-235.

³⁶ Ibidem, σελ. 201.

1. Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι απόδημοι που διαθέτουν την ελληνική ιθαγένεια είναι ταυτόχρονα και πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η προστασία τους αποτελεί γι' αυτό αντικείμενο μέριμνας του υπερεθνικού οργανισμού στις σχέσεις του με τον υπόλοιπο κόσμο (άρθρο 3 παρ. 5 ΣΕΕ). Απολαμβάνουν επίσης στο έδαφος τρίτης χώρας που δεν αντιπροσωπεύεται το κράτος μέλος, την ιθαγένεια του οποίου έχουν, τη διπλωματική και την προξενική προστασία κάθε κράτους μέλους, υπό τους ισχύοντες ίδιους όρους έναντι των γηγενών (άρθρο 20 περίπτ. γ' ΣΛΕΕ) και το κράτος μέλος θεσπίζει τους αναγκαίους κανόνες και αρχίζει τις απαραίτητες διαπραγματεύσεις για να εξασφαλίσουν αυτήν την προστασία (άρθρο 23 ΣΛΕΕ).

2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και άλλα διεθνή κείμενα

Οι Έλληνες που κατοικούν ή βρίσκονται σε συμβαλλόμενο μέρος της απολαμβάνουν την προστασία της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ήδη το άρθρο 1 αυτής αναγνωρίζει σε όλα τα εξαρτώμενα από τη δικαιοδοσία της Σύμβασης πρόσωπα τα καθορισμένα δικαιώματα και ελευθερίες. Σε περίπτωση παραβίασης, μπορούν επίσης να προσφύγουν στο Δικαστήριό της. Τέλος, οι απόδημοι δεν αποκλείεται να είναι φορείς όσων δικαιωμάτων κατοχυρώνονται σε διμερείς ή πολυμερείς συμβάσεις που συνάπτει η Ελλάδα στο πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας. Αρκεί να έχουν επικυρωθεί και τεθεί σε ισχύ σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ. 1 του άρθρου 28 Σ.

III. ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Ο φορέας συλλογικής εκπροσώπησης του απόδημου ελληνισμού, δηλαδή το ομώνυμο Συμβούλιο, συμπληρώνει σε μερικούς μήνες, με μικρά διαλείμματα, τριάντα πέντε χρόνια παρουσίας στην έννομη τάξη μας. Είκοσι και πλέον από αυτά είναι μάλιστα και συνταγματικά κατοχυρωμένα. Εξάλλου, ειδικοί ορισμοί απαντώνται στον Κανονισμό της Βουλής (στο εξής: ΚτΒ). Τέλος, στην κατά καιρούς ισχύουσα νομοθεσία περιλήφθηκαν ρυθμίσεις, με τις οποίες εκδηλώνεται η μέριμνα τους κράτους για τους εκτός Επικρατείας πολίτες και εργαζόμενους.

1. Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού

Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού υπήρξε κατάκτηση του πρώτου μεταπολιτευτικού συναινετικού κοινοβουλευτισμού. Το φθινόπωρο του 1989, μερικές ημέρες

πριν ολοκληρώσει τη θητεία της η κυβέρνηση δικομματικής συνεργασίας υπό τον Τζ. Τζανεττάκη, εισάγεται μάλλον αιφνιδιαστικά σε σχέδιο νόμου με αντικείμενο την προσωπική κράτηση για χρέη στο δημόσιο ειδική διάταξη. Με αυτή συστήνεται φορέας συλλογικής εκπροσώπησης των αποδήμων υπό τον τίτλο που φέρει και σήμερα. Δώδεκα σχεδόν έτη μετά, κατά την τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος, θα κατοχυρωθεί ρητά με διάταξη αυξημένης τυπικής ισχύος. Η εξουσιοδοτική διάταξη που εισάγεται με τη νέα παρ. 2 του άρθρου 108 Σ. ενεργοποιήθηκε έκτοτε δύο φορές με τη θέσπιση ισάριθμων εκτελεστικών νόμων.

A. Πριν από τη συνταγματική κατοχύρωση

- 19 Το Συμβούλιο Αποδήμου Ελληνισμού ιδρύθηκε με το άρθρο 17 του ν. 1867/1989 (Α΄ 227) και στο πλαίσιο της ομώνυμης Γενικής Γραμματείας, η οποία ήταν τότε ενταγμένη στο οργανόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού. Οι αρμοδιότητές του ορίστηκαν γνωμοδοτικές και εισηγητικές σε θέματα κυβερνητικής πολιτικής και, ιδίως, εκπαίδευσης, πολιτιστικής ταυτότητας, εργασιακών σχέσεων και συνθηκών διαβίωσης ή παλιννόστησης των αποδήμων (παρ. 1). Μέλη του Συμβουλίου, σε αριθμό που καθόριζε ο Γενικός Γραμματέας Αποδήμου Ελληνισμού, εκλέγονταν με επιδίωξη τη μεγαλύτερη δυνατή αντιπροσωπευτικότητα εκπρόσωποι των τριτοβάθμιων οργανώσεων των Ελληνικών κοινοτήτων εξωτερικού, σε περίπτωση απουσίας τους των δευτεροβάθμιων ή των πρωτοβάθμιων, άλλων οργανώσεων αποδήμων στρατηγικής σημασίας για την προβολή και την προώθηση των εθνικών και των στρατηγικών συμφερόντων τους, της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Αποδήμων Κυπρίων και της όμοιας Συντονιστικής Επιτροπής Κυπρίων Αγωνιστών³⁷. Συγκαλείται από τον Γενικό Γραμματέα τακτικά, μία φορά ανά διετία, ή εκτάκτως, ή όταν ζητηθεί από τα δύο τρίτα (2/3) των μελών του ή αν προκύψουν εξαιρετικοί λόγοι σχετικά με τα εθνικά θέματα και τα συμφέροντα των αποδήμων³⁸. Οι δαπάνες λειτουργίας καλύπτονται από τον τακτικό προϋπολογισμό της Γενικής Γραμματείας³⁹.
- 20 Ο κοινός εξουσιοδότησε τον κανονιστικό νομοθέτη να εκδώσει μετά από πρόταση

³⁷ Άρθρο 17 παρ. 2 του ν. 1867/1989, όπως αντικαταστάθηκε από την παρ. 16 του άρθρου 12 του ν. 2552/1997 (Α΄ 266).

³⁸ Άρθρο 17 παρ. 3 του ν. 1867/1989, όπως αντικαταστάθηκε από την παρ. 1 του άρθρου 8 του ν. 2452/1996 (Α΄ 283)

³⁹ Άρθρο 17 παρ. 4 του ν. 1867/1989.

του Υπουργού Πολιτισμού προεδρικό διάταγμα⁴⁰ στο οποίο ρυθμίζονται η σύνθεση, η εκπροσώπηση και η λειτουργία του, ενώ παρασχέθηκε η δυνατότητα ίδρυσης και περιφερειακών, ανά ήπειρο, συμβουλίων⁴¹. Ο εξουσιοδοτηθείς ενεργοποιήθηκε έκτοτε τρεις φορές. Το Συμβούλιο συγκροτήθηκε κατά πρώτον με το π.δ. 196/1995 (Α΄ 105) και έδρα του τη Θεσσαλονίκη. Ορίστηκε ως συμβουλευτικό όργανο της Πολιτείας για να παρέχει γνώμη και να διατυπώνει προτάσεις σε ευρύ κύκλο θεμάτων απόδημου ελληνισμού⁴². Στη σύνθεσή του συμμετείχαν αιρετοί εκπρόσωποι μορφών κεντρικής και διακοινοτικής οργάνωσης, σε αυτοτελείς ή ενοριακές κοινότητες, και οργανώσεις με ιδιαίτερα γεωγραφικά ή οργανωτικά γνωρίσματα⁴³ σε χώρες που υπάρχουν τουλάχιστον δέκα χιλιάδες (10.000) απόδημοί Έλληνες και σε αριθμό που κυμαίνεται από δύο (2) το ελάχιστο έως τριάντα δύο (32) το μέγιστο⁴⁴. Στις συνεδριάσεις του Συμβουλίου παρίστανται ο Υπουργός Εξωτερικών και ο Υφυπουργός, ο αρμόδιος για τους αποδήμους, ο οικείος Γενικός Γραμματέας, εκπρόσωποι των κομμάτων που έχουν αναδείξει βουλευτές στο Εθνικό και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, καθώς επίσης εκπρόσωποι της Κυπριακής Βουλής⁴⁵. Οι δαπάνες σύγκλησης και λειτουργίας του Συμβουλίου βάρυναν τον προϋπολογισμό της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού⁴⁶.

Το π.δ. 196/1995 καταργήθηκε με το όμοιο 291/1999 (Α΄ 262), το οποίο επανέλαβε 21 βασικές επιλογές του και θα περιλάβει ορισμένους νέους ορισμούς. Αναφέρονται, μεταξύ άλλων, η εκπροσώπηση στο Συμβούλιο ομογενών επιχειρηματιών, επιστημόνων και προσωπικοτήτων από τον χώρο του πολιτισμού, των γραμμάτων, των τεχνών και των γυναικών⁴⁷ και η Παγκόσμια Συνέλευσή του⁴⁸. Τέλος, με το π.δ. 328/2003 (Α΄ 276) επανακαθορίστηκε η συμμετοχή εκπροσώπων στα Περιφερειακά Συμβούλια⁴⁹

⁴⁰ Αφού η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού ανήκε τότε στο Υπουργείο. Ωστόσο, με το π.δ. 155/1993 (Α΄ 64) μεταφέρθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών και ο Υπουργός του υπήρξε, πλέον, ο προτείνων.

⁴¹ Άρθρο 17 παρ. 4 του ν. 1867/1989.

⁴² Άρθρο 1.

⁴³ Άρθρο 2.

⁴⁴ Άρθρο 3.

⁴⁵ Άρθρο 9.

⁴⁶ Άρθρο 11.

⁴⁷ Άρθρο 3 παρ.1.

⁴⁸ Άρθρο 7.

⁴⁹ Άρθρο 2 παρ. 3.

(άρθρο 2 παρ. 3) και καθιερώθηκαν πέντε (5) δίκτυα του ελληνισμού και τέσσερις (4) Περιφερειακές Συντονιστικές Επιτροπές του δικτύου Νέων⁵⁰.

Β. Ο πρώτος εκτελεστικός νόμος

- 22** Θα χρειαστούν πέντε σχεδόν έτη από την προσθήκη της νέας παρ. 2 του άρθρου 108 Σ. εωσότου θεσπιστεί ο εκτελεστικός της νόμος. Το περιεχόμενό του, δεδομένου ότι το Συμβούλιο είχε ήδη συσταθεί με διάταξη συνταγματικής περιωπής, περιορίστηκε στα ζητήματα οργάνωσης και της λειτουργίας του, όπως ορίζει η εξουσιοδοτική συνταγματική διάταξη. Οι σχετικοί ορισμοί περιλήφθηκαν στα άρθρα 1-7 του ν. 3480/2006 (Α΄ 161), πολλοί από τους οποίους επαναλαμβάνουν ορισμούς των κανονιστικών επιλογών της προηγούμενης δεκαετίας. Ειδικότερα, το Συμβούλιο ορίζεται ως γνωμοδοτικό, εισηγητικό, διεκδικητικό και υποστηρικτικό προς την Πολιτεία όργανο με αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού Ελληνισμού⁵¹, στις οποίες εντάσσει τους απόδημους και τους ομογενείς Έλληνες. Τις αρμοδιότητές του τις ασκεί σκοπώντας να διατηρούν την ελληνική γλώσσα και την πολιτιστική τους ταυτότητα, να συσφίγγουν τους δεσμούς τους με την πατρίδα, μεταξύ τους στις χώρες όπου διαμένουν και των τελευταίων με την Ελλάδα και, τέλος, να ενημερώνονται για τα στρατολογικά και τα κοινωνικής ασφάλισης θέματα⁵². Υποβάλλει επίσης σχετικές εισηγήσεις και προτάσεις⁵³, συνεργάζεται, ιδίως, με Οικουμενικό Πατριαρχείο, τα Πρεσβυγενή Πατριαρχεία και γενικότερα με την Εκκλησία⁵⁴, έχει δε έδρα του τη Θεσσαλονίκη⁵⁵.
- 23** Μέλη του Συμβουλίου μπορεί να είναι οι κάθε βαθμού οργανώσεις του απόδημου και του ομογενειακού ελληνισμού, οι κληρικολαϊκές συνελεύσεις του εξωτερικού, οι ομοσπονδίες εθνικοτοπικών οργανώσεων, τα Ελληνικά Πολιτιστικά Κέντρα, η Παγκόσμια Ομοσπονδία Αποδήμων Κυπρίων και η όμοια Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα⁵⁶, η ιδιότητα αποκτάται μετά από την υποβολή αίτησης και εφόσον πληρούνται συγκεκριμένες υποχρεώσεις⁵⁷, μετά από τον έλεγχό τους και εισήγηση του οικείου

⁵⁰ Άρθρο 3, με το οποίο προστέθηκε νέο άρθρο 6Α.

⁵¹ Άρθρο 1 παρ. 1.

⁵² Άρθρο 1 παρ. 2.

⁵³ Άρθρο 1 παρ. 3.

⁵⁴ Άρθρο 1 παρ. 4.

⁵⁵ Άρθρο 1 παρ. 5.

⁵⁶ Άρθρο 2 παρ. 1.

⁵⁷ Άρθρο 2 παρ. 2.

Συντονιστικού Συμβουλίου⁵⁸. Όργανα του Συμβουλίου είναι τα Συντονιστικά Συμβούλια καθεμιάς από τις επτά Περιφέρειές του, οι ισάριθμες Περιφερειακές Συνελεύσεις, η Τακτική Συνέλευση και το Προεδρείο, με τετραετή θητεία και διακριτές για καθένα τους αρμοδιότητες⁵⁹. Το Τέλος, επιχορηγείται από τον κρατικό προϋπολογισμό και η διαχείρισή του ελέγχεται από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού⁶⁰.

Γ. Ο ισχύων εκτελεστικός νόμος

Εντελώς πρόσφατα με τον ν. 4781/2021 (Α΄ 31) αφενός καταργήθηκε ο ν. 3480/2006⁶¹ **24** και αφετέρου επαναλειτούργησε το Συμβούλιο. Οι σχετικές ρυθμίσεις περιέχονται στο ομότιτλο Στ΄ Μέρος του και στα άρθρα 452-457. Οι εν λόγω διατάξεις εξειδικεύουν την παρ. 2 του άρθρου 108 Σ., στους ορισμούς της οποίας ερείδονται. Αν και δεν συγκροτούν, όπως συνθίζεται, το περιεχόμενο αυτοτελούς νομοθετήματος και διαθέτουν *θεματική αυτονομία*, αποτελώντας πάντως διακριτό μέρος του Οργανισμού του Υπουργείου Εξωτερικών.

Το Συμβούλιο αποτελεί συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα **25** που αφορούν τον απόδημο και τον ομογενειακό ελληνισμό, έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των παγκόσμιων δυνάμεών του⁶² και οι σκοποί του, κατά σειρά, εντοπίζονται στη γνώση, στη διατήρηση και την προώθηση της ελληνικής γλώσσας, του ελληνικού πολιτισμού και του φιλελληνισμού, στη μέριμνα, στην προαγωγή και την αξιοποίηση των Ελλήνων που εργάζονται εκτός της Επικράτειας, στην ενδυνάμωση και την εξωστρέφεια της εθνικής, της πολιτισμικής και της εθνικής ταυτότητας του ελληνισμού, στην προαγωγή των συμφερόντων των αποδήμων και τη σύσφιξη των δεσμών του παγκόσμιου ελληνισμού τόσο με τον απόδημο και τον ομογενειακό όσο και με τη μητέρα Πατρίδα⁶³. Στο Συμβούλιο συμμετέχουν αιρετοί εκπρόσωποι του

⁵⁸ Άρθρο 2 παρ. 4.

⁵⁹ Άρθρα 3, 4, 5 και 6.

⁶⁰ Άρθρο 452 παρ. 1.

⁶¹ Στην περίπτ. ζ΄ του άρθρου 479 ορίζεται ότι καταργούνται τα άρθρα 1-7 και οι σχετικές μεταβατικές ρυθμίσεις του άρθρου 10.

⁶² Άρθρο 17 παρ. 2 του ν. 1867/1989, όπως αντικαταστάθηκε από την παρ. 16 του άρθρου 12 του ν. 2552/1997 (Α΄ 266).

⁶³ Άρθρο 452 παρ. 2.

απόδημου και ομογενειακού ελληνισμού από τις επτά (7) Περιφέρειες που κατανέμονται η υφήλιος⁶⁴ και στον καθορισμένο για καθεμιά τους αριθμό⁶⁵.

- 26 Η δομή του Συμβουλίου σε εθνικό και σε περιφερειακό επίπεδο καθορίζεται με εσωτερικές διαδικασίες⁶⁶ και όργανά του είναι το Προεδρείο, η Γενική Συνέλευση και όσα άλλα προβλέπονται στον Κανονισμό του, στον οποίο περιλαμβάνονται ευθέως ή εξ αντιδιαστολής οι αρμοδιότητές τους⁶⁷, η Γενική Συνέλευση αποκαλείται «το Κοινόν του Απόδημου Ελληνισμού» και έχει έδρα της τη Θεσσαλονίκη⁶⁸. Λειτουργεί με ίδιους πόρους και σύμφωνα με τον ομότιτλο Κανονισμό, τα εκλεγμένα μέλη του δεν επιτρέπεται να συμμετέχουν στο διοικητικό συμβούλιο νομικού προσώπου της ημεδαπής που επιχορηγείται ή ενισχύεται οικονομικά από το Συμβούλιο, με την εξαίρεση των προσωρινών διοικήσεων διορισμένων από δικαστική απόφαση⁶⁹, ενώ παρέχεται εξουσιοδότηση για την έκδοση προεδρικού διατάγματος, μετά από πρόταση του Υπουργού Εξωτερικών και γνώμη της ειδικής μόνιμης επιτροπής ελληνισμού της διασποράς της Βουλής, αντικείμενο του οποίου είναι ο καθορισμός των λεπτομερειών για τη σύνθεση, τη συγκρότηση και την οργάνωση του Συμβουλίου⁷⁰.

2. Ο Κανονισμός της Βουλής

- 27 Η Βουλή οργανώνεται και λειτουργεί σε διάφορους σχηματισμούς που διακρίνονται μεταξύ τους, ιδίως ως προς τη σύνθεση, τη διάρκεια και το αντικείμενο, άλλως τις αρμοδιότητές του. Οι *μόνιμες ειδικές επιτροπές* εισάγονται με την τροποποίηση του Κανονισμού της το 1996⁷¹, συγκροτούνται κατ' αναλογία της δύναμης των κοινοβου-

⁶⁴ Στις οποίες διαιρείται ο κόσμος. Πρόκειται, κατά σειρά, για τις Περιφέρειες Καναδά και Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, χωρών της Κεντρικής και της Νοτίου Αμερικής, χωρών της Παρευξείνιας Ζώνης και Κεντρικής Ασίας, χωρών Ωκεανίας-Άπω Ανατολής και, τέλος, χωρών Αφρικής, Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Άρθρο 453 παρ. 1.

⁶⁵ Καθορίζονται με βάση την πληθυσμιακή κατανομή και κυμαίνονται, ανά περιφέρεια, το μέγιστο στις δέκα (10) για την Περιφέρεια Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και το ελάχιστο στις πέντε (5) για τις Περιφέρειες χωρών Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής, της Αφρικής της, Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Άρθρο 453 παρ. 2.

⁶⁶ Άρθρο 453 παρ. 3.

⁶⁷ Άρθρο 453 παρ. 4.

⁶⁸ Άρθρο 454.

⁶⁹ Άρθρο 456.

⁷⁰ Δηλαδή, τη ρυθμιζόμενη ύλη στο άρθρο 453 του νόμου.

⁷¹ Ο Κανονισμός τροποποιήθηκε με την απόφαση της Ολομέλειας της 03.07.1996 (Α' 151) και στο άρθρο 4 αυτής προστέθηκε το νέο άρθρο 43Α ΚτΒ.

λευτικών ομάδων, με καθορισμένο θεματικά και διαρκές αντικείμενο, συγκεκριμένο ή κυμαινόμενο αριθμό μελών⁷². Συνιστώνται από τον Πρόεδρο της Βουλής στην αρχή κάθε τακτικής συνόδου και η θητεία τους ολοκληρώνεται κατά κανόνα με τη συγκρότηση σε σώμα και την ανακοίνωση της νέας τους σύνθεσης⁷³. Στις μόνιμες ειδικές επιτροπές περιλήφθηκε εξ αρχής η *επιτροπή απόδημου ελληνισμού*. Ως αντικείμενό της έχει τη διατήρηση και την προαγωγή των σχέσεων και των δεσμών της εθνικής αντιπροσωπείας και, διά αυτής, του ελληνικού λαού με τον απανταχού ελληνισμό, το συντονισμό των δράσεων της Βουλής των Ελλήνων και του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, τη μελέτη των προβλημάτων των αποδήμων Ελλήνων, την προώθηση της επίλυσής τους, καθώς επίσης την ενίσχυση των σχέσεων με τα ελληνικής καταγωγής μέλη άλλων Κοινοβουλίων⁷⁴.

Δύο περίπου έτη μετά την ατελέσφορη αναθεωρητική πρωτοβουλία για την αντιμετώπιση του απόδημου ελληνισμού από τον ελληνισμό της διασποράς και τη με όμοια διατύπωση μετονομασία του ομώνυμου Συμβουλίου, η πρώτη από τις δύο προτάσεις αναθεώρησης έγινε δεκτή στον Κανονισμό της Βουλής. Σε μια ευρεία τροποποίηση των διατάξεών του πριν από τη λήξη των εργασιών της Β΄ Τακτικής Συνόδου και, όπως αποδείχθηκε, τελευταίας της τότε διανυόμενης βουλευτικής περιόδου, η μόνιμη ειδική επιτροπή απόδημου ελληνισμού μετονομάστηκε σε *μόνιμη επιτροπή Ελληνισμού της Διασποράς*⁷⁵, δίχως άλλη μεταβολή στα ζητήματα της σύνθεσης και του αντικειμένου της. Εξάλλου, η οργανωτική συγκρότηση και η δομή της Βουλής συμπληρώθηκε στην ίδια απόφαση με τη σύσταση της νέας *Γενικής Διεύθυνσης Διεθνών Σχέσεων και Επικοινωνίας*⁷⁶, στην οποία εντάχθηκε η Διεύθυνση Διεθνών Υποθέσεων και Ελληνισμού της Διασποράς⁷⁷.

⁷² Άρθρο 43Α παρ. 3 ΚτΒ.

⁷³ Άρθρο 43Α παρ. 4 ΚτΒ.

⁷⁴ Άρθρο 43Α παρ. 1 περίπτ. β), όπως διαμορφώθηκε με το άρθρο 49 της απόφασης (αριθ. πρωτ.: 4419/3369/04.05.2009) της Ολομέλειας της Βουλής (Α΄ 66), και παρ. 2 περίπτ. α), όπως διαμορφώθηκε με την παρ. 13γ του άρθρου 4 της απόφασης (αριθ. πρωτ.: 6483/18.12.2001) της Ολομέλειας της Βουλής (Α΄ 284).

⁷⁵ Άρθρο 49 παρ. 1 της απόφασης (αριθ. πρωτ.: 4419/3369/04.05.2009) της Ολομέλειας της Βουλής (Α΄ 66), με το οποίο αντικαταστάθηκε η παρ. 1 του άρθρου 43Α ΚτΒ και αναδιατυπώθηκαν οι λοιπές σχετικές διατάξεις του.

⁷⁶ Άρθρο 15, το οποίο προστέθηκε με το άρθρο 7 της απόφασης στο Μέρος Β΄ του Κανονισμού.

⁷⁷ Άρθρο 18 παρ. 1, το οποίο προστέθηκε με το άρθρο 7 της απόφασης στο Μέρος Β΄ του Κανονισμού.

- 29 Τη Διεύθυνση συνέθεσαν τρία⁷⁸ Τμήματα. Σε εκείνο υπό τον τίτλο Τμήμα Ελληνισμού της Διασποράς ανατέθηκαν συγκεκριμένες αρμοδιότητες⁷⁹. Πρόκειται κατά σειρά για την επικοινωνία, τη συνεργασία, την ανάπτυξη και τη σύσφιξη των σχέσεων του Κοινοβουλίου με τον Ελληνισμό της Διασποράς, για τη διοικητική και την εν γένει υποστήριξη της δραστηριότητας της ειδικής μόνιμης επιτροπής στην Ελλάδα και το εξωτερικό του έργου του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού και της Παγκόσμιας Διακοινοβουλευτικής Ένωσης Ελληνισμού και την τήρηση σχετικού αρχείου για την οργάνωση της συμμετοχής των κοινοβουλευτικών αντιπροσωπειών σε εκδηλώσεις ομογενειακών οργανώσεων, τη συγκέντρωση και τη συστηματική κατάταξη των εκθέσεων που συντάσσονται από βουλευτές μέλη των αντιπροσωπειών επί θεμάτων αρμοδιότητάς τους και υποβάλλονται στον Πρόεδρο της Βουλής για τη διαβίβασή τους στους αρμόδιους Υπουργούς.
- 30 Σε μια επίσης ευρεία τροποποίηση του Μέρους Β΄ του Κανονισμού της Βουλής το 2016 η Διεύθυνση μετονομάστηκε σε Διεύθυνση Διεθνών Υποθέσεων, εξακολούθησε να συντίθεται από τρία Τμήματα, εκ των οποίων το ένα ήταν το *Τμήμα Διεθνών Σχέσεων και Απόδημου Ελληνισμού*. Του ανατέθηκαν συγκεκριμένες αρμοδιότητες, εκ των οποίων άλλες τις ασκούσε ήδη και απλώς εμπλουτίστηκαν και άλλες ήταν πραγματικά νέες⁸⁰. Πρόκειται μεταξύ άλλων για την παρακολούθηση των εργασιών και τη διοικητική υποστήριξη των αντιπροσωπειών ή εκπροσωπήσεων της Βουλής, της Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης Ορθοδοξίας, της Παγκόσμιας Διακοινοβουλευτικής Ένωσης Ελληνισμού, του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού και της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Ελληνισμού της Διασποράς της Βουλής και άλλων συναφών αρμοδιοτήτων, για τη δημιουργία σχετικών ενημερωτικών φακέλων με αποδέκτες τους βουλευτές, καθώς και την τήρηση αρχείου επί θεμάτων αρμοδιότητάς του, για την επιμέλεια της συγκέντρωσης και της συστηματικής κατάταξης των εκθέσεων που συντάσσονται από βουλευτές ή και από υπηρεσιακά μέλη των αντιπροσωπειών επί θεμάτων αρμοδιό-

⁷⁸ Άρθρο 18 παρ. 2, το οποίο προστέθηκε με το άρθρο 7 της απόφασης στο Μέρος Β΄ του Κανονισμού.

⁷⁹ Άρθρο 18 παρ. 3 περίπτ. β), το οποίο προστέθηκε με το άρθρο 7 της απόφασης στο Μέρος Β΄ του Κανονισμού.

⁸⁰ Άρθρο 14 (πρώην 16) παρ. 3 περίπτ. γ) του Μέρους Β΄ του Κανονισμού, το οποίο προστέθηκε με την παρ. 5 του άρθρου 7 της απόφασης (αριθ. πρωτ.: 9478/Διεκπ.: 6450/29.07/2016) της Ολομέλειας της Βουλής (Α΄ 122).

τητάς τους και υποβάλλονται στον Πρόεδρο της Βουλής για να διαβιβαστούν στους αρμόδιους Υπουργούς.

3. Άλλα νομοθετήματα

Ρυθμίσεις με τις οποίες το κράτος εκδηλώνει τη μέριμνά του στις καθορισμένες 31
 συνταγματικά θεματικές περιέχονται σε νομοθετήματα με αντικείμενο ζητήματα που
 αφορούν, μεταξύ άλλων, και τους απόδημους ή τους εργαζόμενους εκτός της Επικρά-
 τειας. Η θέσπισή τους δεν ερείδεται σε ειδική συνταγματική εξουσιοδότηση. Γι' αυτό
 δεν πρέπει να θεωρηθούν εκτελεστικοί νόμοι.

A. Οργανικές μονάδες και δράσεις

Οργανική μονάδα με αρμοδιότητα τον απόδημο ελληνισμό συγκροτείται στο Υπουρ- 32
 γείο Εξωτερικών, τους ομογενείς και τη διαπολιτισμική εκπαίδευση στο Υπουργείο
 Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. Το τελευταίο έχει επίσης την ευθύνη της
 ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό. Στο σύνολό τους αποτελούν συνιστώσες
 της ανατεθείσας συνταγματικά μέριμνας του κράτους για τους απόδημους και τους
 εργαζόμενους στο εξωτερικό Έλληνες.

α. Η Γενική Διεύθυνση Απόδημου Ελληνισμού⁸¹

Στις αρμοδιότητες του Υπουργείου Εξωτερικών ανήκει, μεταξύ άλλων, η προώθηση και 33
 η προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των Ελλήνων στο εξωτερικό,
 θέματα αναφερόμενα στον απόδημο ελληνισμό και την παλιννόστηση, καθώς επίσης η
 διατήρηση και η σύσφιξη των δεσμών της Ελλάδας με τους ανά τον κόσμο ομογενείς
 και η εξυπηρέτηση αυτών και των αποδήμων⁸². Προς τούτο, έχει συσταθεί οργανική
 μονάδα σε επίπεδο Γενικής Διεύθυνσης. Στις αρμοδιότητές της μεταξύ άλλων περι-
 λαμβάνονται:

- α) η προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων του απόδημου ελληνισμού 34
 εντός ή εκτός της χώρας και η παροχή ανάλογης προς αυτούς συνδρομής,
- β) η μελέτη και η εισήγηση μέτρων συμπάρτασης για την κοινωνική, την πολιτιστική 35
 και την οικονομική τους ανάπτυξη,

⁸¹ Άρθρα 241 επ. του ν. 4781/2021.

⁸² Άρθρο 4.

- 36 γ) η παρακολούθηση των κοινοτικών, εκπαιδευτικών, εργασιακών και εκκλησιαστικών τους υποθέσεων,
- 37 δ) η μελέτη, η εισήγηση και η παρακολούθηση εφαρμογής των όρων διεθνών ή διμερών συμβάσεων για τους απόδημους,
- 38 ε) η μελέτη και η εισήγηση μέτρων για την εκπαίδευση των παιδιών των απόδημων Ελλήνων στο εξωτερικό,
- 39 στ) η μέριμνα, σε συνεργασία με τα συναρμόδια Υπουργεία, υπηρεσίες και οργανισμούς, για τη σύσταση, την ενίσχυση και την ανάπτυξη των ελληνικών εκπαιδευτικών και πνευματικών ιδρυμάτων του εξωτερικού,
- 40 ζ) η εισήγηση μέτρων για την εισαγωγή των απόδημων στα Πανεπιστήμια της χώρας, για τη χορήγηση εκπαιδευτικών υποτροφιών και τη φιλοξενία των παιδιών τους στην Ελλάδα, και
- 41 η) η εισήγηση μέτρων για τη στήριξη των οργανώσεων των απόδημων και την ενίσχυση των δραστηριοτήτων των ελληνικών κοινοτήτων και οργανώσεων στο εξωτερικό⁸³.
- 42 Οι αρμοδιότητες κατανέμονται και ασκούνται από τις οργανικές μονάδες που συγκροτούν τη Γενική Διεύθυνση⁸⁴. Απαρτίζεται από δύο Διευθύνσεις και το Κέντρο Εξυπηρέτησης και Πληροφόρησης Πολιτών και Αποδήμων Ελλήνων⁸⁵. Η Η1 Διεύθυνση Απόδημου Ελληνισμού και Προγραμμάτων διαρθρώνεται σε τρία Τμήματα, κατά σειρά, Πολιτικής για τον Απόδημο Ελληνισμό, Προγραμμάτων και, τέλος, Υποστήριξης Δικτύων του Απόδημου Ελληνισμού⁸⁶. Εξάλλου, η Διεύθυνση Προξενικών Υποθέσεων παρακολουθεί και ρυθμίζει θέματα σχετικά με δικαστικές υποθέσεις και διοικητικές διαφορές που ενδιαφέρουν Έλληνες υπηκόους και την προσωπική τους κατάσταση στο εξωτερικό⁸⁷. Τέλος, στο Κέντρο Εξυπηρέτησης και Πληροφόρησης απευθύνονται ομογενείς ή απόδημοι που διαμένουν προσωρινά στην Ελλάδα ή στην αλλοδαπή για αιτήματά τους που αφορούν την παροχή υπηρεσιών ή πληροφοριών από και προς ελληνικές αρχές, προξενικές αρχές ή αρχές της αλλοδαπής⁸⁸.
- 43 Στο οργανόγραμμα του Υπουργείου περιλαμβάνεται και η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού και Δημόσιας Διπλωματίας, η οποία προέκυψε από τη συγχώνευση

⁸³ Άρθρο 241.

⁸⁴ Άρθρο 243-249.

⁸⁵ Άρθρο 242. Το Κέντρο λειτουργεί σε επίπεδο Τμήματος.

⁸⁶ Άρθρο 454.

⁸⁷ Άρθρο 248.

⁸⁸ Άρθρο 249.

της Γενικής Γραμματείας Δημόσιας Διπλωματίας, Θρησκευτικών και Προξενικών Υποθέσεων με εκείνη του Απόδημου Ελληνισμού. Αποστολή της έχει ιδίως τη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής για την αποδημία και την παλιννόστηση⁸⁹ και, μέσω αυτής, επιδιώκεται να προάγεται και να αναδεικνύεται επικοινωνιακά, με αναβαθμισμένο πλέον τρόπο, η διεθνής εικόνα της χώρας και ταυτόχρονα να ενισχύεται ο ρόλος του απόδημου ελληνισμού και της ομογένειας⁹⁰. Επικεφαλής της τοποθετείται μόνιμος υπάλληλος του διπλωματικού κλάδου που φέρει πρεσβευτικό βαθμό ή μετακλιπτός υπάλληλος με βαθμό 1 των ειδικών θέσεων⁹¹. Έχει επίσης συσταθεί θέση Αναπληρωτή Γενικού Γραμματέα με καθορισμένα καθήκοντα, στην οποία τοποθετείται μετακλιπτός υπάλληλος με βαθμό 2 των ειδικών θέσεων ή αποσπασμένος υπάλληλος του διπλωματικού κλάδου⁹².

Β. Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό⁹³

Στο Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού ανατίθεται η ευθύνη της ανάπτυξης και της ενίσχυσης δραστηριοτήτων και πρωτοβουλιών στον τομέα της *ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης*, εντοπισμένων ιδίως στη διδασκαλία, στην καλλιέργεια και την προώθηση της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού σε πολίτες της διασποράς και του κόσμου, η πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των Ελλήνων μαθητών στο εξωτερικό, με τη διατήρηση των στοιχείων της ελληνικής τους ταυτότητας, η αμοιβαία ανταλλαγή και επικοινωνία μεταξύ όλων των κοινοτήτων της ελληνικής διασποράς με βάση την ελληνική ιστορία, γλώσσα και πολιτισμό, καθώς επίσης η οικοδόμηση παγκοσμίων δικτύων ελληνικής παιδείας, υπό την επιφύλαξη της νομοθεσίας των ξένων κρατών και των διατάξεων διακρατικών συμφωνιών⁹⁴.

Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση παρέχεται από εκπαιδευτικές μονάδες⁹⁵, φορείς της είναι και οι ελληνικές κοινότητες της διασποράς, μορφωτικοί και πολιτιστικοί

⁸⁹ Άρθρο 215 παρ. 1.

⁹⁰ Βλ. την αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου στο [link](#), σελ. 379.

⁹¹ Άρθρο 217Α.

⁹² Άρθρο 454.

⁹³ Ν. 4027/2011 (Α΄ 233), όπως ισχύει.

⁹⁴ Άρθρο 1.

⁹⁵ Σχολεία κάθε βαθμίδας, δίγλωσσα σχολεία ξένων κρατών, ελληνικά τμήματα ευρωπαϊκών σχολείων, τμήματα ελληνικών σπουδών ή άλλες μορφές οργάνωσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ξένων κρατών ή θεολογικές σχολές και όμοιες μονάδες κ.λπ. Άρθρα 2, 4, 5 και 6.

σύλλογοι, σωματεία, φυσικά και νομικά πρόσωπα⁹⁶. Το Υπουργείο συνεργάζεται με άλλα συναρμόδια (Υπουργεία) για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας, η συνεργασία τους προωθείται στο πλαίσιο Συνόδου τους, ως μόνιμου οργάνου, που συνέρχεται τουλάχιστον δις ετησίως⁹⁷. Οργανώνονται επίσης προγράμματα ανταλλαγών μαθητών και εκπαιδευτικών⁹⁸, διοίκησης και εποπτείας της παρεχόμενης εκπαίδευσης⁹⁹ και χορηγείται πιστοποιητικό γλωσσομάθειας¹⁰⁰. Το διδακτικό προσωπικό είναι Έλληνες δημόσιοι εκπαιδευτικοί, επιμορφώνεται, διατίθενται με απόσπασση, αξιολογείται¹⁰¹ και για την προσέλκυσή του παρέχονται οικονομικά κίνητρα¹⁰².

γ. Η Διεύθυνση Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης¹⁰³

- 46 Σημαντικό μέρος της δουλειάς για την *εφαρμογή* της ελληνόγλωσσας εκπαίδευσης διεκπεραιώνεται από οργανική μονάδα σε επίπεδο διεύθυνσης που συγκροτείται στο Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. Τομέας ευθύνης της είναι η Παιδεία των Ομογενών και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και διαθέτει ευρύ κύκλο αρμοδιοτήτων. Περιλαμβάνεται, μεταξύ πολλών, η μέριμνα για την ίδρυση, την οργάνωση, τη λειτουργία, τη συγχώνευση και την κατάργηση εκπαιδευτικών μονάδων του εξωτερικού, η συνεργασία με τα συναρμόδια Υπουργεία και τους λοιπούς ελληνικούς και ξένους φορείς για τη διάδοση και τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού, η στελέχωση των εκπαιδευτικών μονάδων ελληνόγλωσσας εκπαίδευσης και η αξιολόγηση του προσωπικού της. Οι αρμοδιότητες κατανέμονται στα δύο Τμήματά της, ενώ το τρίτο επιφορτίζεται αποκλειστικά με τη μειονοτική εκπαίδευση.

Β. Ειδικές ρυθμίσεις

- 47 Ο κοινός νομοθέτης οργανώνει με ειδικούς ορισμούς ζητήματα που αφορούν τον απόδημο ελληνισμό. Έτσι παρέχεται η δυνατότητα εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, κατ' εξαίρεση των γενικών διατάξεων και σε ποσοστό θέσεων ανά κατηγορία

⁹⁶ Άρθρο 3 παρ. 1.

⁹⁷ Άρθρο 7.

⁹⁸ Άρθρο 8.

⁹⁹ Άρθρο 11-16.

¹⁰⁰ Άρθρο 9.

¹⁰¹ Άρθρο 17-21.

¹⁰² Άρθρο 23.

¹⁰³ Άρθρο 29 του ν. 4027/2011.

επιπλέον του αριθμού των εισακτέων, σε τέκνα Ελλήνων του εξωτερικού ή υπαλλήλων αποσπασμένων σε ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες στο εξωτερικό ή σε διεθνείς οργανισμούς που συμμετέχει η Ελλάδα, αμφότεροι απόφοιτοι ελληνικών Λυκείων, ή σε Έλληνες αποφοίτους ξένων Λυκείων ή αντίστοιχων σχολείων που λειτουργούν στο εξωτερικό¹⁰⁴. Αν δεν κατοχυρωνόταν ρητά στο Σύνταγμα η άσκηση του δικαιώματος της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών, η οργάνωσή του θα μπορούσε να βρει το ζητούμενο έρεισμα νομοθέτησής της σε διάταξη αυξημένης τυπικής ισχύος στην υποδεικνυόμενη συνταγματικά *κρατική μέριμνα για τη διατήρηση των δεσμών* του αποδήμου ελληνισμού με τη μητέρα πατρίδα. Υπό αυτή την προσέγγιση, τα άρθρα 51 και 108 Σ. συνδέονται με σχέση ειδικού προς γενικό.

IV. Ο ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Η ανάθεση στο κράτος της μέριμνας σε συνταγματικά καθορισμένες περιοχές δεν 48
θεμελιώνει *αξίωση*, τουλάχιστον *αγωγή*, των αποδεκτών της (μέριμνας), δηλαδή του απόδημου ελληνισμού και των εργαζομένων εκτός της ελληνικής Επικράτειας, για να την απαιτήσουν. Αυτός είναι και ο βασικός λόγος για τον οποίο η σχετική νομολογία παραμένει ισχνή, παρά το γεγονός ότι έχουν, αισίως, συμπληρωθεί πενήντα σχεδόν έτη από την εισαγωγή της προωθημένης για την εποχή της και με έντονο πολιτικό συμβολισμό διάταξης στο σώμα του Καταστατικού Χάρτη. Οι όποιες διαφορές έχουν ανακύψει και επιλυθεί δικαστικά εντοπίζονται κατά την εφαρμογή νομοθετικών επιλογών¹⁰⁵. Δηλαδή του *κεκτημένου*, για να μιλήσουμε με ορολογία κοινωνικών δικαιωμάτων, ανταπόκρισης της Πολιτείας σε όσα της έχουν ανατεθεί συνταγματικά και όσα έχει αναλάβει στο πλαίσιο της ανατεθείσας μέριμνας. Σκέψεις με συνταγματική αναφορά δεν απαντώνται πάντως στη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού των αποφάσεων που εκδόθηκαν, γι' αυτό και δεν θα μας απασχολήσουν ειδικά στη συνέχεια.

Αν και δεν αναμενόταν, τη νομολογία απασχόλησε το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνι- 49

¹⁰⁴ Άρθρο 2 παρ. 4 περίπτ. α΄ του ν. 2525/1997 (Α΄ 188).

¹⁰⁵ Όπως λ.χ. το ζήτημα των κρατήσεων στο επίδομα αλλοδαπής για τους εργαζόμενους στο εξωτερικό. Κρίθηκε στις όμοιες αποφάσεις 2031 και 2032/2009 του Α΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας ότι η συνταγματική πρόβλεψη δεν γεννά και αξίωση ειδικής αντιμετώπισης σε σχέση με τους λοιπούς εργαζόμενους εντός της χώρας. Και τούτο, επειδή ο κοινός νομοθέτης επέδειξε τη μέριμνά του προς τους Έλληνες εργαζόμενους εκτός της Ελλάδας με τη θέσπιση του επιδόματος αλλοδαπής για την κάλυψη των αναγκών τους.

σμού. Η πράξη του Υφυπουργού Εξωτερικών, με την οποία συγκλήθηκε τον Δεκέμβριο του 2006 η Στ΄ Τακτική Συνέλευσή του, προσβλήθηκε με αίτηση ακυρώσεως και αίτηση αναστολής εκτελέσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το ένδικο βοήθημα κρίθηκε από τρεις σχηματισμούς του Δικαστηρίου, δίχως να εξεταστούν στην ουσία τους οι προβαλλόμενοι λόγοι, και απορρίφθηκε ως απαράδεκτο¹⁰⁶. Διατυπώθηκαν πάντως ενδιαφέρουσες σκέψεις για τη νομική φύση του Συμβουλίου και τη σχέση του με την ελληνική διοίκηση. Συγκεκριμένα, κρίθηκε¹⁰⁷ κατά πλειοψηφία ότι συνιστά *ιδιότυπο όργανο* τους κράτους, του οποίου οι αρμοδιότητες, προεχόντως γνωμοδοτικές-εισηγητικές προς τη διοίκηση και τη Βουλή, σκοπούν στην εξυπηρέτηση του δημοσίου και δη του *συνταγματικού σκοπού* της μέριμνας του κράτους για τη ζωή του απανταχού ελληνισμού.

- 50 Ενδιαφέρουσα και κατά ένα μέρος της συγκλίνουσα είναι πάντως η άποψη της μειοψηφίας¹⁰⁸. Σύμφωνα με αυτήν, από την *εξυπηρετούμενη συνταγματικού κύρους* υποχρέωση μέριμνας, αντικείμενο της οποίας είναι η διατήρηση των δεσμών με τη μητέρα πατρίδα, και την αναγωγή του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού σε *συνταγματικό θεσμό*, ουδόλως μπορεί να συναχθεί ότι κατέστη όργανο του κράτους, δοθέντος ότι από τα μέλη του όσα διαθέτουν νομική προσωπικότητα διέπονται από το δίκαιο της έδρας τους και όσα είναι φυσικά πρόσωπα ενδέχεται σφόδρα στην πλειονότητά τους να μην έχουν την ελληνική ιθαγένεια. Γι' αυτό καταλήγει ότι αποτελεί *ιδιότυπο οργανισμό* που ίσταται εκτός του πλέγματος των οργάνων που συστήνει το κράτος.

V. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ

- 51 Έλληνες σε σημαντικό αριθμό μετακινήθηκαν, ορθότερα μετανάστευσαν, ιδίως κατά το πρώτο μισό του περασμένου αιώνα και σε διαδοχικά κύματα, κατά κανόνα για *οικονομικούς* και κατά καιρούς για *πολιτικούς λόγους*. Σαφώς μικρότερη συγκριτικά,

¹⁰⁶ Με την απόφαση 2913/2014 του Δ΄ Τμήματος, επειδή η αιτούσα με την επωνυμία «Διεθνής Ένωση Ελληνικών Κοινοτήτων της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών» δεν απέδειξε ότι είναι οργάνωση του ομογενειακού ελληνικού. Στο δικάσαντα σχηματισμό παραπέμφθηκε η υπόθεση από το Γ΄ Τμήμα με την απόφαση 1313/2009 της επταμελούς σύνθεσής του, στην οποία έγινε δεκτό ότι το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού αναγνωρίζεται από το Σύνταγμα, χρηματοδοτείται και εποπτεύεται από το κράτος, αλλά δεν εντάσσεται, εκ της προέλευσης των μελών του, στο σύστημα των οργάνων ή των υπηρεσιών της δημόσιας διοίκησης.

¹⁰⁷ Στην απόφαση 3378/2007.

¹⁰⁸ Την αποτελούσαν ο προεδρεύων της πενταμελούς σύνθεσης του Γ΄ Τμήματος και ένας πάρεδρος, ο εισηγητής της υπόθεσης.

αλλά διόλου ευκαταφρόνητη, υπήρξε και η πρόσφατη ροή κατά την περίοδο των «μνημονιακών» προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής. Προορισμός των μετακινούμενων, με διαφοροποιήσεις στην πορεία του χρόνου, υπήρξαν χώρες της Βόρειας ή της Ανατολικής Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής και η Αυστραλία. Η παραμονή τους μπορεί να είναι *μόνιμη*, τότε συνδέονται οριστικά με το κράτος υποδοχής¹⁰⁹ και εντάσσονται στη ζωή του σε όλες τις επιμέρους εκδηλώσεις της, ή *προσωρινή*, δηλαδή για ορισμένο χρόνο και ανεξαρτήτως της διάρκειάς του. Στην περίπτωση της μόνιμης ή της οριστικής παραμονής είναι βέβαιον ότι θα προκύψουν και Έλληνες τουλάχιστον δεύτερης γενιάς, αυτοί κατάγονται από την Ελλάδα και έχουν την ελληνική ιθαγένεια¹¹⁰, όχι όμως υποχρεωτικά και ως μοναδική. Εν προκειμένω, ο δεσμός τους με την Ελλάδα είναι τυπικά και κατεξοχήν νομικός, μπορεί όμως να προσλάβει στην πράξη και άλλες μορφές, όπως λ.χ. την οικονομική. Ανήκουν, όπως και όσοι θεωρούνται Έλληνες από καταγωγή αλλά δεν διαθέτουν την ιθαγένεια της χώρας, στην *ελληνική εθνότητα*¹¹¹, άλλως στο *Έθνος*, υπέρ του υπάρχουν, από κοινού με τον λαό, όλες οι εξουσίες (άρθρο 1 παρ. 3 Σ.) και το οποίο αντιπροσωπεύουν οι βουλευτές (άρθρο 51 παρ. 2 Σ.).

Όσοι Έλληνες παραμένουν μόνιμα στη χώρα υποδοχής και οι καταγόμενοι από αυτούς, έχοντας και την ελληνική ιθαγένεια, αποκαλούνται, κατά την ορθότερη άποψη, *απόδημοι* και απαρτίζουν τον *απόδημο ελληνισμό*¹¹², ενώ όσοι κατάγονται από αυτούς χωρίς να διαθέτουν τον νομικό δεσμό με τη χώρα αναφέρονται ως *ομογενείς* και αποτελούν, κατ' οικονομία, τον *ομογενειακό ελληνισμό*. Αμφότεροι, δηλαδή ο απόδημος και ο ομογενειακός, συναπαρτίζουν τον *απανταχού ελληνισμό*¹¹³ ή, απλούστερα, τον

¹⁰⁹ Η χώρα φιλοξενίας. Αν και πρόκειται ουσιαστικά για άλλη χώρα, τούτο δεν ισχύει τυπικά για τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι πολίτες της κατέχουν και την ιθαγένειά της, αντιμετωπίζονται, όπως και οι γηγενείς, δηλαδή οι ντόπιοι, και καταλαμβάνονται από βασικές ελευθερίες, της κυκλοφορίας, της εγκατάστασης και της εργασίας.

¹¹⁰ Τούτο σημαίνει ότι είναι εγγεγραμμένοι σε δημοτολόγιο και, συνεπώς, σε γενικό εκλογικό κατάλογο.

¹¹¹ Βλ. Γ. Κασιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος και οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος με βάση την ερμηνεία του άρθρου 1 του Συντάγματος*, 2022, σελ. 218-219.

¹¹² Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021, σελ. 410-411. Αντιθέτως, ο Γ. Παπαδημητρίου, *Το δικαίωμα της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών*, 1980, σελ. 53 επ., θεωρεί ως αποδημούντες όσους «εγκαταλείπουν κατά κανόνα τη χώρα για να επιστρέψουν σε σύντομο χρονικό διάστημα».

¹¹³ Με αναφορά στη διάταξη του άρθρου 108 Σ. με την αρχική της μορφή, ο Ε. Γιαννόπουλος, Υπουργός Δικαιοσύνης, μιλώντας στην επιτροπή αναθεώρησης της προτείνουσας Βουλής το 1998, βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής και της Ολομέλειας της

παγκόσμιο ελληνισμό¹¹⁴. Δεν ανήκουν σε αυτόν, συνιστώντας καθόλα διακριτή κατηγορία οι μετακινούμενοι για εργασιακούς κατά βάση λόγους και δίχως την πρόθεση να διαμορφώσουν τελικά σχέση οριστικής εγκατάστασης με το κράτος υποδοχής. Ακόμη και αν εντέλει καταλήξει ή αποδειχθεί τέτοια, ο αρχικός σχεδιασμός περιλαμβάνει απλώς την εγκατάσταση για ορισμένο χρονικό διάστημα, μικρό, ικανό ή μεγάλο δεν έχει καμία σημασία, για την ένταξη σε συγκεκριμένη γενική κατηγορία πολιτών εκτός της Επικρατείας. Πρόκειται για *μετανάστες* που εργάζονται και διαμένουν στο εξωτερικό¹¹⁵. Τέλος, δεν εντάσσονται στους απόδημους ούτε και στους μετανάστες οι ναυτολογημένοι σε πλοία, ανεξαρτήτως της σημαίας που φέρουν. Βέβαια, διαθέτουν στοιχεία και των δύο, βρίσκονται εκτός της Ελλάδας για λόγους επαγγελματικούς, προσωρινά, αλλά για περιορισμένο ή πάντως απροσδιόριστο χρόνο, δεν συνδέονται πραγματικά με συγκεκριμένο κράτος, δεν διαμένουν εντός των εδαφικών του ορίων και γι' αυτό δεν συνδέονται μόνιμως μαζί του, γνωρίζουν δε ότι αργά ή γρήγορα και πάντως εντός σχετικά μικρού χρόνου θα βρεθούν στην Ελλάδα.

VI. Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ

- 53 Η ρυθμιζόμενη στο άρθρο 108 ύλη καταλαμβάνει δύο συναφείς θεματικές. Αν και ετερόκλητη, η πρώτη αποτέλεσε στο Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος συνιστώσα μιας ευρύτερης διάταξης που, πρωτίστως, κατοχύρωνε βασικά κοινωνικά δικαιώματα. Ο συνταγματικός νομοθέτης υποχρεώθηκε τελικά να αναγνωρίσει την *αυτονομία* της, εντάσσοντας, μόνη αυτή, σε αυτοτελές άρθρο. Σχεδόν τρεις δεκαετίες αργότερα προστέθηκε στο σώμα του και νέος ορισμός, με τον οποίο «συνταγματοποιείται» το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού. Κοινός τόπος των δύο θεματικών και αντικείμενό τους είναι οι εκτός Επικρατείας Έλληνες.

Βουλής, Συνεδρίαση της 24.02.1998, σελ. 358, κάνει λόγο για τον απανταχού, αντί του απόδημου, ελληνισμό.

¹¹⁴ Όπως αποκαλείται στον εκτελεστικό ν. 4781/2021 η σώρευση απόδημου και ομογενειακού ελληνισμού, με την αναφορά ότι αποστολή του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού είναι η έκφραση όλων των δυνάμεών του (παγκόσμιο ελληνισμό) (άρθρο 453 παρ. 2). Στην ίδια διάταξη το Συμβούλιο αναγορεύεται σε συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας για τα θέματα που αφορούν και παγκόσμιο ελληνισμό· εκπρόσωποί του συμμετέχουν, ανά Περιφέρεια, στη σύνθεση του Συμβουλίου (άρθρο 453 παρ. 1).

¹¹⁵ Δεδομένο ότι η εγκατάσταση δεν είναι οριστική, άλλως θα εντάσσονταν στη γενική κατηγορία των αποδήμων, η διάκριση μεταξύ μόνιμης και προσωρινής μετανάστευσης, βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το δικαίωμα της ψήφου*, ό.π., σελ. 40 επ., δεν είναι, τουλάχιστον νομικά, ακριβής.

1. Η κρατική μέριμνα (παρ. 1)

Ο συνταγματικός νομοθέτης λαμβάνει ειδική μέριμνα και για τις δύο κατηγορίες, τους απόδημους και τους εργαζόμενους σε άλλη χώρα. Πρωτοβουλία που, καθαυτή αλλά και συνδυαστικά με την κατοχύρωση της άσκησης του δικαιώματος της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών, εμπεριέχει προφανή και υψηλό πολιτικό συμβολισμό θεωρείται εν γένει η ανάθεση στο κράτος της *μέριμνας* για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα πατρίδα (πρότ. 1). Συνιστά την έμπρακτη αναγνώριση της πολύμορφης προφοράς του σε δύσκολες στιγμές στην πορεία του ιστορικού χρόνου για την Ελλάδα και, ιδίως, την περίοδο της επτάχρονης δικτατορίας. Η διάταξη διατυπώνεται πάντως *γενικόλογα* και η κατά το δυνατόν συγκεκριμενοποίησή της, ερμηνευτικά, αποδεικνύεται στην πράξη εγχείρημα εξαιρετικά δυσχερές. Αντιθέτως, η κρατική μέριμνα για τους εργαζόμενους έξω από την Επικράτεια ορίζεται και οριοθετείται με *μεγαλύτερη ακρίβεια και σαφήνεια*. Αφορά μόνον όσους Έλληνες πολίτες μετακινούνται και διαμένουν προσωρινά, για ορισμένο χρόνο, σε χώρα υποδοχής και το κράτος μεριμνά για την παιδεία, καθώς επίσης την κοινωνική και την επαγγελματική προαγωγή τους (πρότ. 2). Ο επιδιωκόμενος με την εισαγωγή της σκοπός αναδείχθηκε από την επεξεργασία της διάταξης στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή¹¹⁶.

Ο συνταγματικός νομοθέτης της μεταπολίτευσης περιέλαβε τον ειδικό ορισμό σε άρθρο του Κυβερνητικού Σχεδίου, στον οποίο κατοχυρώνονται επίσης και βασικά κοινωνικά δικαιώματα. Η συστηματική του ένταξη, παρά το γεγονός ότι η διάταξη στο ψηφισμένο κείμενο *αυτονομήθηκε*, και η προκριθείσα, όμοια κατά βάση, διατύπωσή του με τη

¹¹⁶ Με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον και στις διαγραφόμενες, ακόμη επιθυμητές, εξελίξεις των σχέσεων της χώρας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, ο Α. Κατσαούνης, βουλευτής και εισηγητής της πλειοψηφίας, όρισε ως επιδιωκόμενο σκοπό την αντιμετώπιση του κινδύνου από τα «*πρωτόκολλα περί εργασίας κοινής αγοράς*» και τη συνεπεία τους «*διακίνηση των δικών μας εργατών εις τα εργατικάς αγοράς της κοινής αγοράς. Τούτο περικλείει τον κίνδυνον της αφομοιώσεως, οπότε δεν ξεκινώ από τον συναισθηματισμόν ότι τον χάνομεν, αλλά ξεκινώ από εκτίμησιν της πραγματικότητος, ότι πλέον δεν ημπορεί να βοηθήσιν τον τόπον. Έπρεπε, λοιπόν, να δημιουργηθή ένα άρθρον, το οποίο να δημιουργή καθήκον του Κράτους, όχι απλώς για την παρακολούθησιν, όπως είχε το σχέδιον το κυβερνητικόν και άλλαξε η φράσις, αλλά προ παντός διά την καθ' ημέραν επαφή με τον εργάτη αυτόν*», βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Πρακτικά των Συνεδριάσεων, Συνεδρίασις 08΄, 26.04.1975, σελ. 481. Τα ίδια είχε, κατά βάση, υποστηρίξει και στη Β΄ Υποεπιτροπή της Επιτροπής Αναθεωρήσεως του Συντάγματος, βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Πρακτικά των συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών, Συνεδρίασις 2^ο, 23.01.1975, σελ. 356-357.

λοιπή ύλη της αρχικής ρύθμισης επιτρέπουν, αν δεν επιβάλλουν κιάλας, ελλείψει ουσιαστικής συζήτησης κατά την επεξεργασία του τη θεώρηση του κανονιστικού του περιεχομένου *προς την ίδια ερμηνευτική κατεύθυνση*. Είναι αλήθεια ότι η μέριμνα δεν υποδηλώνει αξίωση, δηλαδή ανάληψη θετικής πρωτοβουλίας, και πάντως δεν είναι *αγώγιμη*. Έτσι, οι Έλληνες που εργάζονται στο εξωτερικό δεν μπορούν να διεκδικήσουν δικαστικά τη λήψη μέτρων από το κράτος για την παιδεία και την κοινωνική ή την επαγγελματική τους προαγωγή¹¹⁷, ούτε το κράτος υποχρεούται συνταγματικά να τα λάβει¹¹⁸. Δεδομένου ότι πρόκειται για πολίτες που δεν έχουν αποφασίσει τη μόνιμη παραμονή τους στη χώρα υποδοχής, με τη θέσπισή και, ιδίως, την εφαρμογή τους πιθανολογείται, κατά πάσα βεβαιότητα, ότι θα επιδιώκεται ή θα διευκολύνεται η *επιστροφή* στη χώρα. Εξάλλου, η *κρατική μέριμνα για τη ζωή* του απόδημου ελληνισμού δεν μπορεί να συγκεκριμενοποιηθεί, έστω και σε γενικές γραμμές¹¹⁹. Τέλος, η διατήρηση των δεσμών με τη μητέρα Πατρίδα προϋποθέτει και απαιτεί την προηγούμενη ύπαρξή τους, όμως για τους απόδημους δεύτερης γενιάς αποδεικνύεται στην πράξη και τη συντριπτική πλειονότητά τους ζητούμενο, δίχως μάλιστα εξασφαλισμένη την ανταπόκριση. Πρόσφορο μέτρο προς αυτή την κατεύθυνση είναι αναμφίβολα η συμμετοχή στις γενικές βουλευτικές εκλογές και στις λοιπές στιγμές ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος¹²⁰, αφορά όμως μόνον τους Έλληνες πολίτες, δηλαδή όσους

¹¹⁷ Ακόμη και αν η άποψη του Α. Κακλαμάνη, βουλευτή του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος, ότι «*αι διατάξεις αυτές αποτελούν απλούν ευχολόγιον*», βλ. Ε΄ Αναθεωρητική, Πρακτικά των Συνεδριάσεων, Συνεδρίασις ΟΘ΄, 26.04.1975, σελ. 479, μπορούσε να θεωρηθεί υπερβολική, είναι βέβαιον ότι η διατύπωση της διάταξης και η επιλογή της κρατικής μέριμνας κατοχυρώνει δυνατότητα, ορθότερα ευχέρεια, και όχι υποχρέωση.

¹¹⁸ Βέβαια, η μειοψηφία στην απόφαση 3378/2007 του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας αναφέρεται σε συνταγματικού κύρους υποχρέωση του κράτους να μεριμνά για τη ζωή του απανταχού ελληνισμού.

¹¹⁹ Επιδίωξε λάθρα από την αρχική διατύπωση της διάταξης στο Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος ως το αντικείμενο του ρήματος παρακολουθεί, δηλαδή της μίας από τις δύο λειτουργίες του κράτους σε σχέση με τον απόδημο ελληνισμό. Η απάλειψή του από τη Β΄ Υποεπιτροπή δεν συνοδεύθηκε με την επιβαλλόμενη προσαρμογή, η μέριμνα για τη ζωή υπό τη συνταγματική επιδίωξη της διάταξης δεν υφίσταται και πάντως η απομείνασα διατύπωση δεν είναι, νομικά και πραγματικά, ακριβής.

¹²⁰ Ο οργανικός νόμος [ν. 4648/2019 (Α΄ 205)] θεσπίστηκε με καθυστέρηση σαράντα πέντε σχεδόν ετών, μετά από δύο αποτυχημένες απόπειρες, και τροποποιήθηκε εντελώς πρόσφατα [άρθρο 1 του ν. 5044/2023 (Α΄ 135)]. Βλ. αναλυτικά την ερμηνεία των άρθρων 51 (υπό ΙΙΙ.3 και V.4.Β.δ) και 54 (υπό ΙΙΙ.3 και V.4).

διαθέτουν την ελληνική ιθαγένεια και είναι εγγεγραμμένοι στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους.

2. Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού (παρ. 2)

Στην πρότασή του για την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1997 το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα είχε περιλάβει και την κατοχύρωση της Συνέλευσης του Ελληνισμού που θα συγκεντρώνει στους κόλπους της όλες τις δυνάμεις του απανταχού ελληνισμού¹²¹. Η ίδρυσή της με διάταξη αυξημένης τυπικής ισχύος είχε ως πρόκριμα, όπως αναφέρθηκε στην εισηγητική έκθεση, την επιτυχή λειτουργία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού και απέβλεπε ο νέος σχηματισμός να συσπειρώσει όλους τους ανά τον κόσμο Έλληνες και να τους δώσει τη δυνατότητα να συμβάλουν στην προβολή του πολιτισμού και την ενεργότερη παρουσία της Ελλάδας στη διεθνή κοινωνία¹²², με τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 να βρίσκονται κυριολεκτικά «προ των πυλών».

Μιλώντας στην επιτροπή αναθεώρησης της προτείνουσας Βουλής, ο γενικός εισηγητής της πλειοψηφίας διευκρίνισε ότι η πρότασή της περιλαμβάνει, αν και τούτο δεν προκύπτει ευθέως, τη ρητή κατοχύρωση της Συνέλευσης και του ρόλου του Συμβουλίου¹²³. Έτσι, η επιτροπή στην έκθεσή της περιλαμβάνει και τους δύο σχηματισμούς στον «στόχο της συνταγματικής κατοχύρωσης»¹²⁴. Για αδιευκρίνιστους όμως λόγους τα δεδομένα θα ανατραπούν άρδην στη Ζ΄ Αναθεωρητική Βουλή. Ο γενικός εισηγητής της πλειοψηφίας, στην ομιλία του στην επιτροπή αναθεώρησης, αναφέρθηκε αποκλειστικά στο Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, επισήμανε ότι «*καθίστανται πλέον όργανο συνταγματικής περιωπής*»¹²⁵ και στη νέα παρ. 2 του άρθρου 108 Σ. κατοχυρώνεται μόνον αυτό.

Όταν νομοθετικά συνεστημένος σχηματισμός «συνταγματοποιείται», η πρωτοβουλία εμπεριέχει σαφώς, ανεξαρτήτως της συγκεκριμένης μορφής του, *πολιτικό* κατά βάση *συμβολισμό*. Σηματοδοτεί επίσης την *αναβάθμισή* του στην υπέρτατη δυνατή θέση από την άποψη της τυπικής ισχύος και, ταυτόχρονα, την *αναγνώριση* της επιτυχούς επιτέλεσης του έργου που του έχει *ex lege* ανατεθεί. Όλα τα παραπάνω συντρέχουν

¹²¹ Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, ό.π., σελ. 83.

¹²² *Ibidem*, σελ. 69.

¹²³ Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας, σελ. 422-423.

¹²⁴ Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, ό.π., σελ. 170.

¹²⁵ Βλ. Ζ΄ Αναθεωρητική Βουλή, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, σελ. 45.

και στην περίπτωση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού. Η ευρύτατη πλειοψηφία αποδοχής της προταθείσας διατύπωσης στη νέα διάταξη, από τις μεγαλύτερες στην αναθεωρητική διαδικασία, δημιούργησε εύλογα υψηλές προσδοκίες και όμοιες απαιτήσεις. Ο συνταγματικός νομοθέτης καθόρισε ρητά ότι αποστολή του είναι η έκφραση των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού και ανέθεσε στον νόμο να ορίσει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητές του.

- 59 Δεδομένου ότι στον εκτελεστικό νόμο, τόσο στην πρώτη όσο και την ισχύουσα εκδοχή του¹²⁶, δεν καθορίζεται η νομική φύση του Συμβουλίου, η κατοχύρωσή του, πλέον με κανόνα συνταγματικής περιωπής, θα επέτρεπε ενδεχομένως να υποστηριχθεί ότι η πρωτοβουλία το κατέστησε, ερμηνευτικά και άνευ ετέρου, *όργανο του κράτους*. Πρόκειται για άποψη που «επικυρώθηκε» νομολογιακά¹²⁷. Και μπορεί η αφετηρία των δύο γνωμών που διατυπώθηκαν στην απόφαση του Γ΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας να εκκινούν από την κοινή αφετηρία, τον υπηρετούμενο συνταγματικό σκοπό ή την όμοια υποχρέωση, καταλήγουν όμως σε ευθεία σύγκρουση. Η επικρατήσασα οριακά γνώμη έκρινε ότι το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού αποτελεί ιδιότυπο κρατικό όργανο· ορθότερη φαίνεται πάντως εκείνη της μειοψηφίας που κάνει λόγο για ιδιότυπο οργανισμό εκτός του πλέγματος των συνιστώντων το ελληνικό κράτος οργάνων.
- 60 Δίχως να μεταβάλει τον τίτλο του, ο συνταγματικός νομοθέτης αναθέτει στο Συμβούλιο να εκφράζει όλες τις δυνάμεις του *απανταχού* ελληνισμού. Πρόκειται για τη συνταγματικά καθορισμένη αποστολή του. Έτσι, στις δύο παραγράφους του άρθρου 108 Σ. απαντώνται πλέον *τρεις κατηγορίες* πολιτών εκτός της ελληνικής Επικράτειας. Στους εργαζόμενους και τον απόδημο ελληνισμό προστέθηκε το 2001 και ο απανταχού (ελληνισμός), ο οποίος θα μπορούσε επίσης να αποκαλείται και παγκόσμιος. Είναι γι' αυτό αναγκαίο να καθοριστεί αν, πέραν του τελευταίου, μπορεί να υπαχθούν στους ορισμούς της νέας παρ. 2 και οι λοιπές κατηγορίες πολιτών. Η διατύπωσή της αποκλείει προφανώς τους εργαζόμενους σε άλλη χώρα. Συνεπώς οι οργανώσεις τους, εφόσον υπάρχουν, δεν εκλέγουν εκπροσώπους ούτε βέβαια εκπροσωπούνται στη σύνθεση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού. Προβληματισμός ανακύπτει καταρχήν για τη συνταγματική αντιμετώπιση του απόδημου ελληνισμού, ο οποίος συνδέεται με τον απανταχού σε σχέση μερικού προς το συνολικό.

¹²⁶ Βλ. παραπάνω III.1.Β και Γ.

¹²⁷ Βλ. αμέσως παραπάνω υπό IV.

Όπως ήδη εκτέθηκε αναλυτικά¹²⁸, ο απόδημος ελληνισμός περιλαμβάνει τόσο όλους 61 εκείνους που η παραμονή τους στη χώρα υποδοχής είναι μόνιμη όσο και τους κατιόντες τους της δεύτερης τουλάχιστον γενιάς, οι οποίοι έχουν μόνον ή/και την ελληνική ιθαγένεια. Δηλαδή, απαρτίζεται από το σύνολο των προσώπων στα οποία εντοπίζει το ενδιαφέρον της, σύμφωνα με το γράμμα του Συντάγματος, η *κρατική μέριμνα* για τη ζωή τους και τη διατήρηση των δεσμών με τη μητέρα πατρίδα. Η προσθήκη νομοθετικά στον απόδημο ελληνισμό και των ομογενών, άλλως του ομογενειακού ελληνισμού, συγκροτεί ό,τι αποκαλείται στην παρ. 2 του άρθρου 108 Σ. απανταχού ελληνισμός. Το σύνολο των δυνάμεών του εκφράζει, ακριβέστερα πρέπει να εκφράζει, το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού.

Υπό αυτή την ερμηνευτική προσέγγιση, η επιλογή του κοινού νομοθέτη να ορίσει ως 62 αποστολή του στον ισχύοντα εκτελεστικό νόμο την έκφραση όλων των δυνάμεων του *παγκόσμιου ελληνισμού* είναι απολύτως συμβατή προς τον νέο συνταγματικό ορισμό και κατοχυρώνει εναλλακτικό αλλά ισοδύναμο εννοιολογικά προσδιορισμό της συγκεκριμένης κατηγορίας πολιτών εκτός της ελληνικής Επικράτειας. Αντιθέτως, ζήτημα ανακύπτει με τη συμπερίληψη στους νομοθετημένους σκοπούς του Συμβουλίου της προσέλευσης επενδύσεων ως μορφή προαγωγής των συμφερόντων του απόδημου ελληνισμού¹²⁹. Όχι μόνον επειδή εξαιρεί, δίχως προφανή λόγο, τον ομογενειακό ελληνισμό, αλλά και γιατί εκφεύγει του ρόλου του ως συμβουλευτικού οργάνου της ελληνικής Πολιτείας και της αποστολής του. Εξάλλου, αντίθετη στην ισχύουσα συνταγματική τάξη και, τουλάχιστον, ατυχής θεωρείται η αναφορά στους σκοπούς της μέριμνας και, αντιστοίχως, της προαγωγής των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την Επικράτεια¹³⁰. Η συγκεκριμένη κατηγορία, όπως αναλυτικά παρατέθηκε, δεν εκπροσωπείται στο Συμβούλιο και συνεπώς το τελευταίο δεν νομιμοποιείται να επιλαμβάνεται των μελών της. Επισημαίνεται επίσης ότι η μέριμνα για τους εργαζόμενους στο εξωτερικό Έλληνες ανήκει αποκλειστικά στο κράτος και, γι' αυτό, πάσχει συνταγματικά η μεταβίβασή της με πράξη υποδεέστερης τυπικής ισχύος. Τέλος, η εν γένει προαγωγή, αν δεν οριοθετεί έστω και σε γενικές γραμμές τον επιδιωκόμενο στόχο, αποδεικνύεται στη πράξη τουλάχιστον άνευ αντικειμένου και πάντως αόριστη.

¹²⁸ Βλ. αμέσως παραπάνω υπό 1.

¹²⁹ Άρθρο 452 παρ. 2 περίπτ. γ' του ν. 4781/2021.

¹³⁰ Άρθρο 452 παρ. 2 περίπτ. β' του ν. 4871/2021.

VII. ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

- 63 Η αναδιατύπωση της προταθείσας στο Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος διάταξης και η «εξοικονόμησή» της μετά την απάλειψη του ρήματος παρακολουθεί άφησε στην τελικώς ψηφισθείσα τη μη ακριβή, νομικά και πραγματικά, και εντέλει ανεφάρμοστη πρόβλεψη ότι το κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού. Αν και το συνταγματικό κείμενο έχει ήδη αναθεωρηθεί τέσσερις συνολικά φορές, τρεις δε φορές το 2001, το 2008 και το 2019 απασχόλησε τη συζήτηση και το άρθρο 108, δεν έχει ακόμη αποκατασταθεί η προφανής αστοχία στη διατύπωση. Η παράλειψη πρέπει κάποτε να τερματιστεί.
- 64 Εξάλλου, η διεύρυνση του κύκλου των αποδεκτών του ενδιαφέροντος του κοινού νομοθέτη με τη συμπερίληψη και της ομογένειας στις δυνάμεις που εκφράζονται από το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού επιτρέπει, ενδεχομένως να επιβάλει κιάλας, την υπαγωγή στην κρατική μέριμνα του απανταχού ή του παγκόσμιου ελληνισμού. Προς τούτο θα απαιτηθεί η αναθεώρηση του Συντάγματος και η αντικατάσταση του απόδημου από τον απανταχού ελλητισμό, όπως συμβαίνει στην παρ. 2 του άρθρου 108 Σ., ή τον ελλητισμό της διασποράς, όπως προτάθηκε ορθά αλλά ανεπιτυχώς το 2008, αλλά έχει από μακρού επικρατήσει στον Κανονισμό της Βουλής.
- 65 Το συνταγματικό αντικείμενο της κρατικής μέριμνας, δηλαδή η αναφορά στη διατήρηση των δεσμών των αποδήμων με τη μητέρα πατρίδα, είναι τόσο γενικό και ταυτόχρονα όσο ακριβές χρειάζεται. Ωστόσο, θα ήταν σκόπιμο η διάταξη να συμπληρωθεί με την ενδεικτική έστω παράθεση των βασικών κατευθύνσεων, τούτο παρατηρείται εξαρχής στην περίπτωση των Ελλήνων εργαζόμενων εκτός της Επικράτειας, ή σχετικών μέτρων. Στα τελευταία μπορεί να αναφερθούν η πολιτισμική ή η πολιτιστική ταυτότητα, η γλώσσα και η παιδεία.
- 66 Ο ισχύων εκτελεστικός νόμος είναι το τρίτο μεταπολιτευτικά νομοθέτημα που εντοπίζει ειδικά το ενδιαφέρον του στο Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, αλλά σε αντίθεση με τα δύο πρώτα περιλαμβάνονται στους σκοπούς του και πρωτοβουλίες που κείνται προδήλως πέραν της συνταγματικής του αποστολής, όπως λ.χ. η προσέλκυση επενδύσεων. Γι' αυτό θεωρείται αναγκαία η παρέμβαση του κοινού νομοθέτη για την κατάργησή της και, γενικότερα, την αποκατάσταση του *αμιγώς συμβουλευτικού ρόλου*. Τέλος, είναι σκόπιμο να διευκρινιστούν η νομική φύση του Συμβουλίου και η σχέση του απόδημου και του ομογενειακού ως διακριτών συνιστωσών του απανταχού ελλητισμού.